

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

**František Václav z Clary-Aldringenu (1706-1788) a jeho rodina
ve světle osobní korespondence z 60.-80. let 18. století**

Kateřina Haplová

Bakalářská práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Kateřina Haplová**
Osobní číslo: **H09050**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny**
Název tématu: **František Václav z Clary-Aldringenu (1706-1788) a jeho rodina ve světle osobní korespondence z 60.-80. let 18. století**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Studentka provede analýzu zachované korespondence Františka Václava z Clary-Aldringenu s jeho manželkou a jeho dětmi v druhé půli 18. století. V centru zájmu bude stát nejen reflexe rodinného zázemí tohoto šlechtice, ale i jeho společenské uplatnění a život v lázeňském městě Teplicích té doby. To vše autorka zasadí do kontextu dnešního bádání o dějinách osvěcenské šlechty (Cerman, Lenderová apod.).

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, kart. 94 (korespondence Františka Václava s manželkou Marií Josefou, roz. z Hohenzollernu, a s dcerami Marií Sidonií a Marií Josefínou z let 1767-1785); případně tamtéž, kart. 112 (korespondence dcery Marie Sidonie, provdané Chotkové, s otcem a matkou) CERMAN, Ivo, Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert, Stuttgart 2010. CERMAN, Ivo, Chotkové. Příběh úřednické šlechty, Praha 2008. KROUPA, Jiří, Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770-1810, Brno 2006 (2. vydání). KUBEŠ, Jiří, Fragments písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenů z roku 1727, *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-110. LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, Milada, Teplice v době klasicismu, Teplice 1983. LENDEROVÁ, Milena, A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století, Praha 2008. LORMAN, Jaroslav ? TINKOVÁ, Daniela (eds.), Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství, Praha 2009. MADĚRA, Ferdinand, Heraldické památky regionu Teplice, Teplice 2001. MICHLOVÁ, Jana, Počátky zámecké knihovny Clary-Aldringenů v Teplicích, *Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích* 21, 1997, s. 99-106. MIXÁNKOVÁ, Hana, Cestovní deník Marie Sidonie Chotkové z cest po Benátkách a Milánu (1782), bakalářská práce FF UPa, Pardubice 2008. SMÍŠKOVÁ, Helena, Rodinný archiv Clary-Aldringenů, Teplice, *Archivní časopis* 55, 2005, s. 117-127.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2011**

Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2012**

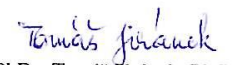

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 94

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2011

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré prameny a literaturu, které jsem v práci využila, jsou uvedené v seznamu literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 28. 6. 2012

Kateřina Haplová

Souhrn

Tato bakalářská práce analyzuje korespondenci knížete Františka Václava Clary-Aldringena s jeho synem Janem Nepomukem z roku 1775. Zabývá se reflexemi rodinného prostředí a míst, kde oba šlechtici pobývali. Zároveň tak zaznamenává cestování šlechticů ve druhé polovině 18. století.

V rámci analýzy dochované korespondence ze zmíněného roku 1775, kdy českými zeměmi zmítaly vlny nevolnických povstání, se chci zaměřit i na tuto problematiku. Budu se zabývat situací na clary-aldringenovských panstvích v porovnání s nepokoji v okolních městech a jejich odrazem v korespondenci knížete Františka Václava se synem.

Klíčová slova

Šlechta – 18. století – Clary-Aldringen – osobní korespondence – nevolnické povstání – 1775

Abstract

This thesis is based on analysis of correspondence between Franz Wenzel prince Clary-Aldringen and his son Johann Nepomuk from 1775. It's dealing with reflection of family environment and places, where the both were staying. The thesis is recording travels of nobles in 2nd half of 18th century as well.

Within the scope of analysis of correspondence from 1775, when the revolts of serfs were throughout the country, focus is mainly set on this problem. The thesis is dealing with situation on clary-aldringen's dominion compared with neighboring towns and their reflection in the correspondence.

Keywords

Aristocracy – 18th century – Clary-Aldringen – personal correspondence – revolt of serfs – 1775

Tento prostor bych ráda využila k poděkování vedoucímu mé bakalářské práce doc. Mgr. Jiřímu Kubešovi, Ph.D. za odborné konzultace, cenné rady, ochotu, se kterou se mi věnoval, a trpělivost. Dále bych chtěla poděkovat svému příteli Jakobovi Krejčímu za nadstandardní pomoc s překladem francouzsky psaných dopisů a v neposlední řadě děkuji své rodině za stálou podporu a permanentní zájem o průběh mé práce.

Obsah

1. Úvod	1
2. Rod Clary-Aldringen ve 2. polovině 18. století	6
3. Habsburská monarchie ve 2. polovině 18. století	14
4. Život u vídeňského dvora	21
5. Analýza korespondence knížete Františka Václava Clary-Aldringena se synem Janem Nepomukem	25
5.1 Itinerář Františka Václava Clary-Aldringena v roce 1775	27
5.2 Itinerář hraběte Jana Nepomuka v roce 1775	28
5.3 Císařský dvůr ve světle korespondence	31
5.4 Reflexe soukromého života v korespondenci	32
6. Nevolnické povstání 1775 v korespondenci clary-aldringenovské provenience	34
6.1 Zprávy o povstání na panství Bynovec	35
6.2 Zprávy o povstání na panství Teplice	37
6.3 Odraz zpráv o povstání v korespondenci	41
7. Závěr	43
8. Seznam pramenů a literatury	46

1. Úvod

Současné historické bádání bylo ovlivněno marxistickou historiografií, která se zabývala výzkumem objektivních pramenů a byla, dá se říci, mrtvým obdobím ve zkoumání dějin šlechty a národnostní historiografie. Ke změně došlo až na konci 20. století v souvislosti s nástupem nové politické éry a mladé badatelské generace především z Prahy a Českých Budějovic. Tato změna znamenala posun v české historiografii blíže směrem k výzkumu dosud neprobádaných šlechtických archivů či pramenů osobní povahy, jako je například osobní korespondence, paměti nebo deníky, ať už osobní či cestovní povahy.¹

Studium raněnovověké šlechty se v posledních několika letech těší velkému zájmu badatelů a dá se říci, že je i vděčným historiografickým tématem, jelikož rodinné archivy šlechtických rodů jsou nevyčerpatelným zdrojem poznatků.² Základní literaturou pro studium dějin šlechty jsou genealogické příručky, lexikony a encyklopedie.³ Stejně tak nezbytnou pomůckou badatelova výzkumu jsou přehledy hradů a zámků, ve kterých nalezneme informace o dějinách jednotlivých sídel, jejich přestavbách a majitelích.⁴

Problematice šlechty v 18. století se v současné době soustavně věnuje několik historiků z výše uvedených historických center. Uveďme pár zástupců pražské a českobudějovické školy. Průkopníkem nového badatelského směru se stal Petr Maťa, žák Jaroslava Pánka. Výsledkem jeho několikaleté vědecké činnosti byla vůbec první syntéza dějin šlechty tohoto období *Svět české aristokracie (1500-1700)*.⁵ Dalším Pánkovým žákem je Ivo Cerman, který se zabývá především dějinami šlechtické výchovy a vzdělání.

¹ Blíže k výzkumu dějin šlechty KUBEŠ, Jiří. *Vyšší šlechta z českých zemí v letech 1650 - 1750. Úvod do tématu*. In: KUBEŠ, Jiří (ed.). *Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650 - 1750): Biogramy vybraných šlechticů a edice typických pramenů*. Pardubice: FHPP 3, 2007, s. 9 – 33.

² SMÍŠKOVÁ, Helena. *Šlechtické rodinné archivy jako historický pramen*. Porta Bohemica Litoměřice, Státní oblastní archiv 1, 2001, s. 105-116.

³ Z genealogických příruček uveďme základní 64 svazkové dílo Johanna Heinricha Zedlera *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*. Pro rakouskou monarchii vyšel v 19. století 60 svazkový biografický přehled Constantina Wurzbacha *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Z encyklopedií stojí za zmínku *Ottův slovník naučný*, převážně pro studium původní české šlechty. Ze současných lexikonů a encyklopedií uveďme například *Encyklopedii knížecích rodů zemí Koruny české* Františka Stellnera a Jana Županiče či *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory po současnost I*. Petra Maška.

⁴ Z přelomu 19. a 20. století SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého I-XV*, Praha 1882-1927, z novodobější literatury například ANDĚL, Rudolf. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Svoboda, 1984.

⁵ MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. Praha: NLN, 2004.

Z nejnovějších prací je nezbytné uvést dvě monografie, které se staly základním prvkem šlechtického bádání, a to *Chotkové. Příběh úřednické šlechty a Šlechtická kultura v 18. století*.⁶ Šlechtě v 18. století se věnuje i Jiří Kubeš, žák Václava Bůžka. Svou pozornost věnuje převážně šlechtickým sídlům a cestování.⁷

Studium dějin šlechty je dnes založeno především na zkoumání pramenů osobní povahy, jak jsem již dříve předeslala. Korespondence je jedním z těchto pramenů, které slouží badateli k získání informací o odesílateli, adresátovi, době, ve které dopisy vznikly, či o všeobecných souvislostech, které stojí v pozadí korespondence. K základní literatuře zabývající se šlechtickou korespondencí patří například 16 svazková *Enzyklopädie der Neuzeit*, která obsahuje přes 4000 hesel,⁸ či studie Iva Cermana *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*.⁹

Již zmíněný trend výzkumu pramenů osobní povahy můžeme sledovat i v případě rodu Clary-Aldringenů. V roce 2004 došlo k inventarizaci rodinného archivu, kterou provedly Helena Smíšková a Pavla Jaklová, archivářky děčínské pobočky Státního oblastního archivu Litoměřice, kde je fond uložen.¹⁰ Během osmi let, které uplynuly od inventarizace fondu, byly zpracovány osobní deníky¹¹, cestovní deníky¹² i osobní korespondence¹³ několika osobností rodu Clary-Aldringenů. Přesto absenci komplexního monografického zpracování tohoto významného rodu chápu jako chybějící mezičlánek v současné české historiografii. Proto byla volba tématu mé bakalářské práce více než

⁶ CERMAN, Ivo. *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*. Praha: NLN, 2008 a CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století*. Praha: NLN, 2011.

⁷ Pro mou bakalářskou práci je zásadní KUBEŠ, Jiří. *Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenu z roku 1727*, In: *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-110.

⁸ JAEGER, Friedrich. *Enzyklopädie der Neuzeit*. Bd. 2. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2005, s. 406-415.

⁹ CERMAN, Ivo. *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*. In: BŮŽEK, Václav - KRÁL, Pavel. *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006, s. 283-301.

¹⁰ JAKLOVÁ, Pavla; SMÍŠKOVÁ, Helena. *Rodinný archiv Clary-Aldringenů (1138) 1416-1948*. Děčín, 2004.

¹¹ MIXÁNKOVÁ, Hana. *Odras života hraběnky Marie Sidonie Chotkové a dění v jejím okolí v osobních denících*. Diplomová práce. Fakulta filozofická Univerzity Pardubice. Pardubice, 2011. Deníky Marie Sidonie byly také využity v diplomové práci ZELENÁ, Pavla. *Proměny francouzské společnosti očima šlechtičen z habsburské monarchie na konci 18. a na počátku 19. století*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. Olomouc, 2010.

¹² KUBEŠ, Jiří. *Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenu z roku 1727*, In: *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-110 a MIXÁNKOVÁ, Hana. *Cestovní deník Marie Sidonie Chotkové z cest po Benátkách a Milánu (1782)*. Bakalářská práce. Fakulta filozofická Univerzity Pardubice. Pardubice, 2008.

¹³ KLÍMKOVÁ, Kateřina. *Císařská diplomacie na bavorském a saském dvoře v osmdesátých a devadesátých letech 17. století*. Diplomová práce. MU, 2006.

jasná. Snad přispěje alespoň malou měrou k současnému historickému bádání a k představení rodu Clary-Aldringenů.

Cílem mé bakalářské práce je reflexe osobní korespondence knížete Františka Václava Clary-Aldringena s jeho synem Janem Nepomukem Clary-Aldringenem z roku 1775. Z mého původního záměru studia korespondence z období šedesátých až osmdesátých let 18. století bohužel sešlo z důvodu přespřílišné torzovitosti dochovaných dopisů. Výsledný efekt zkoumání by pravděpodobně nenabyl takového charakteru, jaký bych si pro svou práci představovala. Z tohoto dvacetiletého období jsem tudíž vybrala konkrétní rok 1775, který je bohatým nejen co do počtu dochovaných dopisů, nýbrž i událostmi, jejichž pestré svědectví bychom mohli v dopisech nalézt.

Volbu tohoto roku jsem učinila záměrně z několika prostých důvodů. Hrabě Jan Nepomuk Clary-Aldringen se začátkem roku 1775 vydal na cestu do Bruselu z důvodu sňatku s Marií Kristýnou de Ligne. Zajímá mě tedy, jak přesně vypadala šlechtická cesta v druhé polovině 18. století, jaký dopravní prostředek šlechtic použil, kde a jak se stravoval, kde přespával, jak dlouho trvala cesta z Vídně do Bruselu, zda se mu nevěsta líbila, jak na něj zapůsobil Brusel a ostatní města, která během svého tamějšího pobytu navštívil. Samozřejmě z toho též plyne otázka, jak byl přijat nizozemskými a francouzskými šlechtici.¹⁴

Dále mě zajímá, jaké celkové postavení zaujímal Clary-Aldringenové v druhé polovině 18. století, s kým se stýkali a jakou úlohu zastávali v rámci habsburské monarchie. Jaký byl vztah otce a syna v tomto období, zda můžeme hovořit o jakési důvěrnosti v korespondenci a do jaké míry se zde promítají soukromé záležitosti.¹⁵

Stejně tak jsem volbu tohoto roku učinila z prosté zvědavosti, jakým způsobem se mohou známé nevolnické nepokoje z tohoto roku odrazit v rodinné korespondenci, zda jim je věnována pouze okrajová pozornost nebo se jejich tónem řídí i charakter dopisu. V další řadě bych si ráda odpověděla na otázku, jaké reakce či emoce doprovázely ony události spojené s rokem 1775, zda můžeme z korespondence vyčíst názory a postoje obou šlechticů vůči událostem, popřípadě i vůči poddaným. V neposlední řadě mě též zajímá, jaký průběh mělo povstání na clary-aldringenovském panství, z čehož můžeme v důsledku

¹⁴ K tomuto bádání mi poslouží SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka.

¹⁵ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími.

lehce uhodnout, jaký vztah zde panoval mezi poddanými a vrchností.¹⁶

Pro mé bádání je důležité stanovit si osnovu práce. V první kapitole přiblížím obecně rod Clary-Aldringenů do konce 18. století. Svou pozornost zaměřím na jejich příchod do Čech, rodinné poměry, politickou kariéru u císařského dvora či v zemských úřadech a obecně na jejich postavení v rámci monarchie. V neposlední řadě se budu samozřejmě věnovat jejich severočeskému panství, převážně Teplicím, a stavitelské činnosti, díky níž vytvořili z původního středověkého městečka reprezentativní klasicistní sídlo svého rodu a světoznámé lázeňské centrum, které navštěvovaly šlechtici a panovníci z celé Evropy.

Druhá kapitola bude zaměřena na habsburskou monarchii v druhé polovině 18. století, přiblížím osobu Marie Terezie a jejího syna Josefa II. Budu se věnovat jejich výchově, vzdělání, rodinným záležitostem a samozřejmě se zaměřím na rozsáhlé reformy, které jsou pro období osvěcenského absolutismu typické.

Ve třetí kapitole se budu zabývat životem u vídeňského dvora. Zmíním službu u dvora, její etapy, pážecí službou počínaje a působením v dvorských úřadech konče, svou pozornost zaměřím i na povinnosti s tím související. Zaměřím se též na císařské rezidence, které sloužily k pobytům, výletům či loveckým aktivitám dvora. Neopomenu zmínit jejich historii a funkci, která se postupem doby měnila, a v neposlední řadě se budu věnovat dvorské zábavě a divadlu.

Stěžejní kapitolou mé bakalářské práce je charakteristika a analýza korespondence knížete Františka Václava Clary-Aldringena se synem Janem Nepomukem z roku 1775, kdy Českým královstvím otrásala vlna nevolnických povstání. Z korespondence se dochovalo 293 listů v 96 dopisech.¹⁷ Nevýhodou je však skutečnost, že počet dopisů odeslaných Janem Nepomukem více než trojnásobně převyšuje počet dochovaných dopisů odeslaných Františkem Václavem. Během analýzy korespondence se budu snažit nalézt odpověď na otázku, jaké jsou důvody toho, že se počty odeslaných dopisů liší tak markantním způsobem.

Bohatá svědectví selských bouří jsou zaznamenána i ve zprávách úředníků z panství Teplice a Bynovec, Josefa Daniela Smoly a Ferdinanda Posta, kteří pravidelně

¹⁶ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných – Teplice, Bynovec.

¹⁷ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími a SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka.

informovali knížete, pobývajícího tou dobou ve Vídni, o situaci na jeho severočeském panství. Celkem je k dispozici 49 listů v 5 zprávách z bynoveckého a 12 zprávách z teplického panství.¹⁸

¹⁸ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných – Teplice, Bynovec.

2. Rod Clary-Aldringen ve 2. polovině 18. století

Rod Clary-Aldringen vznikl spojením dvou rodů, jejichž příslušníci se do Čech dostali během třicetileté války. František Clary de Riva, původem z Toskánska, koupil v roce 1623 zkonfiskované statky na Žatecku, získal český inkolát a v roce 1641 byl povýšen do stavu svobodných pánů.¹⁹ Za jeho syna Jeronýma (1610-1671) se roku 1637 provdala Anna z Aldringenu († 1665), sestra císařského polního maršálka Jana Aldringena (1588-1634), původem z Lucemburska.²⁰ V roce 1664 byl Jeronýmovi potvrzen český panský stav a o dva roky později byl císařem Leopoldem I. povýšen do českého hraběcího stavu se jménem Clary-Aldringen, jelikož Aldringenové vymřeli po meči. V roce 1668 se stal císařským generálem.

Prvním dědicem jména Clary-Aldringen se stal jediný syn Jan Jiří Marek (1638-1700), který působil jako přísedící komorního a lenního soudu v Čechách a dvorské komory v Horních Rakousích. Jan Jiří Marek Clary-Aldringen spojil statky obou rodů (Teplice, Dobříčany, Benešov nad Ploučnicí a několik menších statků v severních Čechách) a dal podnět k rozvoji několika dalších obcí jako například Dubí, kde byl později v letech 1898-1906 postaven novogotický kostel Neposkvrněného početí Panny Marie, ve kterém byla vybudována rodinná hrobka Clary-Aldringenů a jejich přátel.²¹

Po smrti Jana Jiřího Marka v roce 1700 byly dvěma z jeho čtyř synů založeny dvě linie rodu. Syn Jiří Jan (1688-1721) z druhého manželství zdědil statek Dobříčany. Z této větve proslul hrabě Leopold Clary-Aldringen (1736-1800), který v druhé polovině

¹⁹ Údajně již v roce 1363 získal český inkolát Bernard I., toskánský prapředek rodu Clary-Aldringenů. O rodu Clary-Aldringenů existují pouze souhrnné příručky či medailonky v encyklopediích. Ze základní genealogické literatury WURZBACH, Constantin. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Bd. 2. Wien, 1857, ZEDLER, Johann Heinrich. *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*. Bd. 6. Halle – Leipzig, 1733. Z české literatury o šlechtických rodech STELLNER, František; ŽUPANIČ, Jan. *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. Praha: Skřivan Aleš ml., 2001, s. 50 a MAŠEK, Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory po současnost I*. Praha: Argo, 2008, s. 142.

²⁰ Jan Aldringen získal roku 1634 zkonfiskované teplické panství. Zemřel téhož roku v bitvě u Landshutu a panství přešlo na jeho sestru Annu, která jej přinesla věnem Jeronýmu Clarymu. Detailně STELLNER, F. - ŽUPANIČ, J. *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*, s. 50-52 a SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého, 14. díl Litoměřicko a Žatecko*. Praha: Šolc a Šimáček, 1936, s. 153.

²¹ K výstavbě dubského kostela Neposkvrněného početí Panny Marie více MADĚRA, Ferdinand. *Heraldické památky regionu Teplice*. Teplice: RM, 2001, s. 27 a CLARY-ALDRINGEN, Alfons. *Vůně vzpomínek*. Praha: Brána, 2002, s. 30.

18. století vykonával řadu správních funkcí. Zastával úřad pokladníka v Sedmíhradsku, později byl nejvyšším komorníkem Moravského markrabství a místokancléřem dvorské kanceláře ve Vídni. Jeho synové dobříčanské panství prodali a jejich smrtí tato větev vymřela po meči.²²

Teplické panství zdědil druhorozený syn František Karel (1675-1751), který claryovský majetek ještě rozšířil.²³ František Karel byl vášnivý lovec, o čemž svědčí úřad nejvyššího lovčího Království českého, jenž zastával. Ve 40. letech 18. století byl jmenován tajným radou císaře Františka Štěpána Lotrinského a 15. prosince 1749 povolila Marie Terezie zřídit fideikomis, čímž bylo zajištěno, že rodový majetek přecházel vždy na nejstaršího syna.²⁴

František Karel a jeho žena Marie Terezie Küniglová von Ehrenburg (1672-1745) měli několik dětí, dospělého věku se však dožila jediná dcera a tři synové. Po smrti své ženy Marie Terezie se František Karel, třiasedmdesátiletý vdovec, znovu oženil. Bral si tehdy teprve sedmnáctiletou Charlottu Henriettu von Osten (1731-1798), přezdívanou Malá vdova, se kterou se seznámil při její návštěvě v Teplicích. Manželství ovšem vydrželo necelé tři roky, skončilo smrtí Františka Karla v lednu 1751.²⁵

Kromě nadšení pro lov byl František Karel známý i pro svou významnou stavitelskou činnost, díky níž zvelebil sídelní panství pro mnoho dalších generací svého rodu. V letech 1700-1703 nechal na východní straně Zámeckého náměstí přestavět děkanský kostel a o deset let později byl na protilehlé západní straně postaven barokní sloup Nejsvětější Trojice jako poděkování za odvrácení morové nákazy od Teplic. Autorem sloupu byl Matyáš Bernard Braun. V letech 1732-1738 byl na okraji Zámecké zahrady, upravené ve francouzském stylu, postaven Zahradní a plesový dům, kde se lázeňští hosté věnovali tanci, karetním a stolním hrám.²⁶ Ve stejné době, přesněji v letech 1735-1739,

²² Blíže STELLNER, F. - ŽUPANIČ, J. *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*, s. 52-53 a MAŠEK, P. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory po současnost I.*, s. 142.

²³ Do začátku 18. století byla v držení Clary-Aldringenů panství Benešov nad Ploučnicí, Bynovec, Růžová, Vysoká Lípa, Hospozín, Libkovice, Petersburg v Tyrolích a Neuburg na Rýně, v roce 1710 pak byla k panství připojena Krupka, Sobědruhy, Běhánky, Fojtovice, část Cínovce, Habartice a Sezemice. Blíže ANDĚL, Rudolf. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, III. Severní Čechy*. Praha: Svoboda, 1984, s. 468; PEER, Přemysl. *Dějiny Teplicka do roku 1848. Přehledné dějiny Teplicka, část 2*. Teplice: OVM, 1969, s. 48 a OSTROVSKÁ, Sylvia. *Slavné ženy v Teplicích*. Teplice: RM, 1994, s. 62.

²⁴ MAŠEK, P. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory po současnost I.*, s. 142.

²⁵ OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, s. 67-68.

²⁶ Autorem Zahradního domu i děkanského kostela na Zámeckém náměstí byl stavitel Christian Lagler. Blíže PEER, P. *Dějiny Teplicka do roku 1848. Přehledné dějiny Teplicka, část 2.*, s. 50 a OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, s. 67.

nechal František Karel sepsat nový katalog zámecké knihovny (TK 2).²⁷

Panství získal ještě za života Františka Karla jeho nejstarší syn Josef Sebastian (1698-1748), po jehož předčasné smrti přešlo panství na bratra Františka Václava (1706-1788). Osobnost Františka Václava Clary-Aldringena je dle mého názoru bezdůvodně zastiňována slávou jeho syna Jana Nepomuka (1753-1826). V žádném případě však nechci podceňovat zásluhy Jana Nepomuka týkající se klasicistní výstavby města či rostoucí prosperity teplického lázeňství. Janův neodmyslitelný podíl na rozvoji teplického panství je vsutku úctyhodného charakteru, o čemž svědčí velké množství publikací, studií a článků, jejichž počet několikanásobně převyšuje zmínky o jeho otci. Snad proto jsem toho názoru, že si František Václav zaslouží větší zájem veřejnosti, než jaký mu byl dosud věnován.

František Václav se narodil 8. května 1706 a jako většina šlechtických potomků byl i on vychováván v domácím prostředí, kde se o něj v raném dětství staraly vychovatelky a v pozdějším věku hofmistr. Ve svých sedmnácti letech se se svým bratrem Kašparem Františkem zapsal na Právnickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity, kterou studoval druhým rokem i jejich bratr Jan Antonín.²⁸

Období vzdělávání v životě mladého aristokrata symbolicky uzavírala kavalírská cesta. Na tu se František Václav vydal v roce 1727 právě se svým starším bratrem Janem Antonínem. Oba bratry doprovázel hofmistr lotrinského původu Karl Heinrich d'Hauteville a služebník František Jáchym. Skupina vyrazila z Prahy přes Norimberk, Würzburg, Frankfurt nad Mohanem, Brusel a Rotterdam. Cílovou destinací byla kalvinistická univerzita v Leidenu, kam po roce 1720 mířilo mnoho rakouských šlechticů za studiem práva, které vyučoval profesor Vitriarius. Jak uvádí Ivo Cerman, příliv studentů byl zapříčiněn i nespokojeností s barokní katolickou učeností na katolických univerzitách.²⁹ Bratři z Clary-Aldringenu v Leidenu nepobyli déle než dva měsíce. O dalším průběhu kavalírské cesty se moc neví, ale jisté je, že byli i v Itálii, jelikož se dochovaly výukové

²⁷ Knihovnu založil už Jan Aldringen, který si po dobytí Mantovy roku 1630 přivlastnil vzácnou knihovnu mantovského vévody. První katalog (TK 1), který byl sepsán na podnět Jana Jiřího Marka, obsahoval záznamy především naučné literatury čítající 809 titulů. Fond knihovny po sepsání nového katalogu (TK 2) obsahoval 1171 svazků, z nichž značný podíl děl byl přírodovědného zaměření. Kromě lékařství, farmacie a balneologie zde ovšem nalezneme i publikace o teologii, historii, zeměpis, filozofii, právo, ekonomii a matematiku. Bližší MICHLOVÁ, Jana. *Počátky zámecké knihovny Clary-Aldringenu v Teplicích*. In: Zprávy a studie sv. 21, Teplice: RMT, 1997, s. 100.

²⁸ Více o studiích šlechty na Karlo-Ferdinandovy univerzity BAKEŠ, Martin. *Aristokratičtí studenti na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze v letech 1650-1750*. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Pardubice. Pardubice, 2012.

²⁹ CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Praha: NLN, 2011, s. 94.

koncepty dopisů.³⁰

František Václav se v roce 1735 stal komořím a přisedícím lenního soudu, v roce 1753 pak císařským tajným radou. Krom toho byl císařským dvorním radou, nejvyšším dvorním a zemským lovčím v Čechách a Rakousích a díky otcově přičinění se stal maltézským rytířem.³¹ 27. ledna 1767 byl František Václav Clary-Aldringen povýšen do českého a později i říšského knížecího stavu dědičného pro prvorozeného syna.³²

Postupná úmrtí starších bratrů Františka Václava způsobila, že jeho otec František Karel začal hledat pro svého již čtyřicetiletého syna vhodnou nevěstu. Oblíbená dvorní dáma císařovny Marie Terezie hraběnka Paarová se ujala tří sester, sirotek ze starší větve pruského královského rodu Hohenzollern-Hechingen. Jedna ze sester, devatenáctiletá Marie Josefa (1728-1801), se 14. února 1747 vdala za Františka Václava.³³ Marie Josefa byla hofmistryní Marie Terezie, působila i na dvoře Josefa II. a patřila mezi pět šlechticů, které po smrti panovnice vedly společenský život na dvoře.³⁴ Oba tudíž patřili do úzkého okruhu osob, kterými se císařská rodina obklopovala. Měli spolu celkem devět dětí, z nichž se dospělého věku dožil jediný syn Jan Nepomuk, který později zdědil panství, a čtyři dcery, které byly coby dcery nejvyšší hofmistrové vychovávány společně s rakouskými arcivévodkyněmi.

Druhorozená Marie Sidonie (1748-1824) se v roce 1772 provdala za Jana Rudolfa Chotka (1748-1824), synovce nejvyššího kancléře Rudolfa Chotka (1706-1771). Sám Josef II. napsal v březnu 1772 Marii Josefě dopis, ve kterém blahopřál k sňatku její dcery a s chválou se vyjádřil o vlastnostech Jana Rudolfa Chotka.³⁵ V roce 1771 byl Jan Rudolf jmenován Marií Terezií radou Dolnorakouské zemské vlády a o pět let později získal post

³⁰ KUBEŠ, Jiří. *Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenu z roku 1727*, In: *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-110. Fragment cestovního deníku uložen v SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Rodinný archiv Clary-Aldringenů, inv. č. 238, kart. 93.

³¹ Nejvyššímu lovčímu podléhal i vídeňský Prater, který byl roku 1766 otevřen veřejnosti. Nejvyšší lovčí tedy řešil například i žádosti o povolení houpaček a kolotočů. Blíže OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, s. 70.

³² OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, s. 70. 2. února 1767 podepsal Josef II. spolu s knížetem Colloredem a F. G. von Leykamem knížecí diplom včetně záruky dědičnosti titulu pro prvorozeného. Sylvia Ostrovská ve své knize uvádí citaci z deníku tehdy třináctiletého syna Jana Nepomuka: „2. února – Můj drahý tatínek se stal knížetem ...“

³³ Ze svatební smlouvy z 8. února 1747 se dozvíme, že nevěsta přinesla ženichovi 3000 zlatých, ženich nevěstě 6000 zlatých a jitřní dar, obvyklý po svatební noci, činil 9000 zlatých. Blíže OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, s. 67.

³⁴ ANDĚL, R. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. Severní Čechy*, s. 469.

³⁵ CERMAN, Ivo, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*. Praha: NLN, 2008, s. 360. Přepis dopisu v deníku Marie Sidonie Chotkové. SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, Rodinný archiv Clary-Aldringen, kart. 110, inv. č. 261, sešit č. 2, s. 68-69.

dvorního rady v Česko-rakouské dvorské kanceláři. V roce 1782 se stal kancléřem Česko-rakouské dvorské kanceláře a posléze Sjednocené dvorské kanceláře. Po smrti strýce Rudolfa Chotka a otce Jana Karla se stal univerzálním dědicem rodu.³⁶

Stejně jako Marie Sidonie se i ostatní tři sestry pohybovaly v nejvyšších kruzích. Marie Kristina (1755-1821) byla provdána za Johanna Philippa Hoyose, Marie Josefa za viceprezidenta mincmistrovského úřadu Království Českého Kašpara Benedikta z Ledeburu a Marie Terezie za hraběte Josefa Wilczeka.³⁷

František Václav se stejně jako jeho otec František Karel věnoval stavitelské činnosti a budování reprezentativního charakteru Teplic, coby sídelního města vysoce postaveného knížecího rodu. Prakticky ihned po převzetí zděděného panství v roce 1751 započal František Václav pozdně barokní přestavbu teplického zámku, jehož hlavní trakt neprošel žádnými výraznějšími změnami od doby před třicetiletou válkou. Proměnou prošla i Zámecká zahrada, která zabírá prakticky celou jižní plochu za zámkem. Byly zde odstraněny hospodářské budovy a zahrada se začala postupně měnit na anglický park. Její finální podoba však spadá až do období vlády syna Jana Nepomuka. Ve stejném roce 1751 nechal František Václav postavit v budově zámku i divadlo, které sloužilo původně pouze pro rodinu a hosty hraběcí rodiny, až v roce 1787 bylo zpřístupněno veřejnosti.³⁸

Kromě zámku v Teplicích a loveckého zámku v Bynovci vlastnili Clary-Aldringenové i další sídla potřebná pro jejich život u císařského dvora. Již v roce 1628 koupil Jan Aldringen v Praze nárožní dům na tehdejším Pětikostelním náměstí.³⁹ Ten prošel v 50. letech 18. století pozdně barokní přestavbou stejně jako zámek v Teplicích. Roku 1760 koupil František Václav ve Vídni Mollardovský palác, kde s rodinou pobýval v zimních měsících.⁴⁰ Vzhledem k postavení Františka Václava náleželi Clary-Aldringenové k okruhu osob, které patřily k hostům císařské rodiny, a proto byli

³⁶ CERMAN, I. *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, s. 342-343. Chotkovské dominium se skládalo z fideikomisu ve Veltrusích a z alodiálních panství Nové Dvory a Bělušice. Sám Jan Rudolf Chotek vybudoval velkolepý park ve Veltrusích a rodovou rezidenci Chotků, zámek Kačinu.

³⁷ OSTROVSKÁ, Sylvia. *Portréty, krajiny a země*. In: Zprávy a studie sv. 24, Teplice: RMT, 2002, s. 8-14 a OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, s. 70.

³⁸ O Zámecké zahradě a barokní přestavbě zámku blíže LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, Milada. *Teplice v době klasicismu*. Teplice: OVM, 1983, s. 12 a VLČEK, Pavel. *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha: Libri, 1999, s. 474.

³⁹ V roce 1682 přikoupil Jan Jiří Marek vedlejší objekt a palác rozšířil severním a východním směrem. Později se palác dostal do vlastnictví Aueršperků, kteří jej v roce 1904 prodali Zemskému výboru pro potřeby sněmu. Dnes je palác, coby národní kulturní památka, součástí komplexu budov tvořících sídlo Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.

⁴⁰ Z Mollardovského paláce se později stalo Zemské muzeum, dnes je zde sídlo banky. Blíže OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, s. 68 a CLARY-ALDRINGEN, A. *Vůně vzpomínek*, s. 43.

pravidelně zván do Laxenburgu.

V otcových šlépějích pokračoval i jeho jediný syn Jan Nepomuk. Narodil se 17. března 1753 a své dětství prožil ve stínu sedmileté války. Coby čtrnáctiletý student si do svého deníku zapsal: „21. května 1767 – Stal jsem se komořím a byl se procházet u Dunaje...“⁴¹ To nasvědčuje tomu, že byl stejně jako jeho sestry nejspíše vychováván u dvora. Ve Vídni poté zůstal kvůli studiu na univerzitě. Rád tančil a hrál se svými sestrami ve francouzských ochotnických představeních.

Jan Nepomuk Clary-Aldringen začal svoji politickou kariéru v roce 1773 jako komoří arcivévody Maxmiliána, syna Marie Terezie. Byl nositelem titulu tajného rady a kromě toho sloužil u dolnorakouského soudu a pak u zemské vlády. Byl pověřován mimořádnými velvyslaneckými úkoly při slavnostních příležitostech, jako byla korunovace Františka II. nebo předání blahopřání k narození Napoleonova syna roku 1811. O rok později byl jmenován vrchním hofmistrem císařovny Marie Louisy za pobytu francouzského a rakouského dvora v Praze. Na vídeňském kongresu zastával funkci nejvyššího hofmistra cara Alexandra I.⁴² Nakonec se stal i generálním dvorským ředitelem staveb, což jenom potvrzuje jeho kvality a aktivity ve stavitelství.

Dokázal i mistrně využít jinak tíživé politické situace. V době bitvy u Chlumce v roce 1813 přitáhla do Teplic ruská vojska, která zde plenila a ničila prakticky celé claryovské panství, přestože patřila ke spojencům Rakouska. Když se ruský car Alexandr I., který měl spolu s rakouským císařem Františkem a pruským králem Vilémem III. v Teplicích hlavní stan, dozvěděl o napáchaných nepravostech, okamžitě se zavázal, že způsobené škody uhradí. Toho samozřejmě Jan Nepomuk využil, protože pomocí odškodného mohl vybudovat poplužní dvory, obnovit poškozené lázeňské domy a celkově tyto prostředky využít k zvelebení panství.

V lednu roku 1775 se Jan Nepomuk oženil s Marií Kristýnou (1757-1830), dcerou polního maršála Karla Josefa de Ligne (1735-1814).⁴³ Se svou ženou měl dva syny, z nichž mladší František Mořic (1782-1829) nastoupil vojenskou kariéru a nikdy se neoženil. Podle vyprávění Alfonse Clary-Aldringena v jeho knize *Vůně vzpomínek* byl starší syn Karel Josef, který se později oženil se svou sestřenicí Marií Louisou Chotkovou, matčíným

⁴¹ OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, s. 71.

⁴² OSTROVSKÁ, S. *Portréty, krajiny a země*, s. 5-20.

⁴³ Karel Josef de Ligne navštěvoval Teplice každé léto, udržoval zde přátelské styky s knihovníkem rodu Valdštejnů Giacomo Casanovou. Blíže POLIŠENSKÝ, Josef; OSTROVSKÁ, Sylvia. *Giacomo Casanova známý – neznámý*. Teplice: RM, 1998, s. 61-69.

miláčkem.⁴⁴

Jan Nepomuk Clary-Aldringen převzal panství v roce 1787, který je označován jako počátek jeho snah o zvýšení přitažlivosti Teplic. Stavební úpravy teplického zámku na přelomu 18. a 19. století jej proměnily v reprezentativní klasicistní sídlo. Přestavba se nevyhnula ani zámeckému kostelu Povýšení sv. Kříže, jehož podoba je dodnes považována za jeden z nejstarších projevů romantické novogotiky.⁴⁵ Jako další přispělo k povznesení města nově přistavené divadlo, které navazovalo na tradici zámeckého divadla z roku 1751. To však po zpřístupnění veřejnosti v roce 1787 svou nízkou kapacitou přestalo vyhovovat a bylo zapotřebí postavit divadlo nové. Tzv. komedijní dům, jehož průčelí patří, spolu se Stavovským divadlem, k prvním projevům klasicismu v Čechách, byl postaven v letech 1787-1789 podle návrhů drážďanského architekta Johanna Augusta Giessela.⁴⁶ Podle plánů téhož stavitele byla v letech 1787-1810 upravena Zámecká zahrada na anglický park. Výstavbou tehdy architektonicky nejmodernějšího lázeňského města se Jan Nepomuk zasloužil o zařazení Teplic mezi nejnavštěvovanější lázně českých zemí. Alfons Clary-Aldringen ve své již zmiňované knize uvádí úsměvnou poznámku ohledně stavitelské posedlosti Jana Nepomuka: „*Když strýce Carlose Claryho zase jednou popadlo stavební šílenství, říkalo se v rodině, že to má po knížeti Johannovi.*“⁴⁷

Již od konce třicetileté války náležel hrabatům a později knížatům z Clary-Aldringenu titul uvítacího komisaře, který v zastoupení císaře pečoval o významné hosty. Často je však v literatuře mylně uváděno, že mezi návštěvníky lázní měla největší podíl šlechta. Pravdou sice je, že teplické lázně navštívily nejvýznamnější osobnosti evropského politického a kulturního života, ale v žádném případě nelze tvrdit, že by aristokratické návštěvy procentuelně převyšovaly návštěvy osob nešlechtického původu.⁴⁸ Zlatý věk teplického lázeňství a s tím spjaté prvenství v návštěvnosti, které trvalo od 2. poloviny

⁴⁴ CLARY-ALDRINGEN, A. *Vůně vzpomínek*, s. 17.

⁴⁵ Blíže ANDĚL, R. *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. Severní Čechy*, s. 469.

⁴⁶ K divadlu OSTROVSKÁ, S. *Slavné ženy v Teplicích*, Teplice 1994 a PEER, P. *Dějiny Teplicka do roku 1848. Přehledné dějiny Teplicka, část 2.*, s. 56. K podobě Zámecké zahrady blíže LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, M. *Teplice v době klasicismu*, s. 12 a VLČEK, P. *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, s. 474.

⁴⁷ Knížetem Johannem míněn Jan Nepomuk. CLARY-ALDRINGEN, A. *Vůně vzpomínek*, s. 16.

⁴⁸ V teplických lázních převyšují osoby nešlechtického původu několikanásobně počet návštěvníků aristokratického původu, zatímco v Karlových Varech v 2. polovině 18. století skutečně převažují návštěvníci z řad šlechty, ovšem i v tamějších lázních došlo na přelomu 18. a 19. století ke změně. Lázně začaly navštěvovat osoby převážně prostého původu. O návštěvnosti lázní detailně HANULÍK, Vladan. *Návštěvnost lázní v českých zemích mezi lety 1750-1850*. In: LORMAN, Jaroslav; TINKOVÁ, Daniela (eds.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*. Praha: Casablanca, 2009, s. 118-144.

18. století do 40. let 19. století, je paradoxně spojen s obrovským požárem z noci na 1. června 1793. Město bylo stále ještě obeháno hradbami a většina městských domů byla dřevěná, takže se oheň uvnitř hradeb šířil velmi rychle. Po odstranění pozůstatků středověkého města vzniklo prakticky nové město s empírovou a klasicistní výstavbou lázeňských a měšťanských domů. Své prvenství týkající se počtu lázeňských hostů si Teplice udržely až do katastrofy z února 1879, při které došlo k silnému průvalu termálních vod do hnědouhelného dolu Döllinger na Duchcovsku a následnému vyschnutí všech teplických zřídél.⁴⁹

Po smrti Jana Nepomuka, který je stejně jako jeho předkové pohřben v dubském kostele Neposkvrněného početí Panny Marie, zdědil panství v lednu 1826 jeho syn Karel Josef. Jan Nepomuk i jeho otec František Václav dovedli využít svých známostí u dvora a v diplomatických kruzích k propagaci Teplic, které po celou 2. polovinu 18. století plnily funkci lázeňského centra Evropy.

⁴⁹ Blíže MACHAČ, Josef. *Vodní katastrofa na dole Döllinger u Duchcova v roce 1879*. In: *Zprávy a studie* sv. 13, Teplice: KMT, 1978, s. 83-92.

3. Habsburská monarchie ve druhé polovině 18. století

Pro mou bakalářskou práci je nezbytné uvést širší souvislosti a přiblížit celkově období druhé poloviny 18. století ve středoevropském prostoru. Proto se budu v této kapitole věnovat osobě Marie Terezie a jejího syna Josefa II., jejichž vláda je v několika rovinách důležitým historickým mezníkem. Právě s nástupem osvícenství, které vzniklo jako reakce na barokní religiozitu a přineslo nové myšlenkové principy založené na racionalismu a humanismu, kráčela ruku v ruce i nová forma vlády, osvícenský absolutismus, založený na principu prosazování panovnickovy autority prostřednictvím politické a společenské reformy, která znamenala zásadní impuls pro další vývoj společnosti.⁵⁰

Marie Terezie Walburga Amálie Kristýna (1717-1780), nejstarší dcera císaře Karla VI. (1685-1740) a Alžběty Kristýny Brunšvické (1691-1750), se narodila 13. května 1717 ve Vídni. Dva z jejích sourozenců zemřeli již v dětském věku, jediný syn Karla VI. Leopold Jan Josef (*/† 1716) se nedožil ani sedmého měsíce života a nejmladší sestra Marie Amálie (1724-1730) zemřela v šesti letech. Spolu se sestrou Marií Annou (1718-1744) byly tudíž jedinými potomky Karla VI., kteří se dožili dospělého věku. O výchovu Marie Terezie se starala její chůva hraběnka Charlotta Fuchsová, kterou si velmi oblíbila a kterou po její smrti nechala pochovat v kapucínské rodinné kryptě, kde byli pohřbíváni pouze vladaři a příslušníci habsburského rodu.

Od mládí byla Marie Terezie vedena ke zbožnosti a ráda se účastnila poutí na posvátná místa. Jako budoucí habsburská dědička byla přiměřeně vzdělávána a učila se převážně cizím jazykům. Kromě němčiny mluvila plynně francouzsky, španělsky a italsky, Walter Pohl a Karl Vocelka ve své monografii *Habsburkové. Historie jednoho evropského rodu* uvádějí, že „*dopisy Marie Terezie (dětem) jsou psány většinou francouzsky, na frazeologii je ale jasně vidět, že mateřtinou panovnice byla němčina*“.⁵¹ Podle Victora Luciena Tapiéa však její němčina nebyla příliš dobrá a dorozuměla se pouze vídeňským dialektem.⁵² Podobně je uvedeno v monografii Friedricha Weisensteinera *Dcery Marie*

⁵⁰ Blíže IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2001.

⁵¹ POHL, Walter, VOCELKA, Karl. *Habsburkové. Historie jednoho evropského rodu*. Praha: Grafoprint-Neubert, 1996, s. 288.

⁵² TAPIÉ, Victor Lucien. *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 59.

Terezie, že „*vlastnoručně sepsala denní rozvrh (...) V zachovaném rukopise stojí ve špatné němčině (...)*“.⁵³ Otázkou ovšem je, co si představit pod pojmem špatná němčina. První pravidla německého pravopisu totiž vyšla až na konci 19. století.

Již jako šestiletá dívka se Marie Terezie seznámila se svým budoucím manželem Františkem Štěpánem Lotrinským (1708-1765), a to při příležitosti slavnostní korunovace Karla VI. českým králem v Praze, kam byl čtrnáctiletý lotrinský princ pozván samotným císařem. Původním ženichem pro Marii Terezii měl být starší lotrinský princ Leopold Klement, který ale tři měsíce před Karlovou korunovaci podlehl neštovicím. František Štěpán strávil v Praze čtyři měsíce, během nichž se kromě českých korunovací účastnil i císařských cest a lovů. Mimo jiného obdržel mladý princ od císaře Karla VI. řád Zlatého rouna.⁵⁴

Velkolepá svatba Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského se uskutečnila 12. února 1736 ve Vídni. Oba novomanželé museli před sňatkem podepsat revers, kterým se vzdávali nároku na trůn v případě, že by se Karlu VI. narodil mužský dědic. Karel VI. tedy v narození syna doufal do poslední chvíle. Otázka nástupnictví byla jedním z bodů pragmatické sankce, vydané roku 1713, kterou byla ustanovena nedělitelnost habsburských držav a nástupnictví ženské linie rodu v případě vymření linie mužské.⁵⁵

Když 20. října 1740 Karel VI. zemřel, nebylo o nástupnictví jeho dcery Marie Terezie pochyb. První léta vlády však rozhodně nebyla klidná, problémem byly vztahy jak s okolními zeměmi, tak v samotném Rakousku. Marie Terezie nebyla zasvěcena do vnitřních záležitostí habsburských zemí, ani do zahraniční politiky, svůj úděl přijala tudíž nepřilíh připravená, stejně jako byla nepřipravená tehdejší společnost přijmout ženu za svou panovnici. Její nároky na trůn, vzešlé z pragmatické sankce, byly zpochybňovány a tato situace vyústila hned v několik konfliktů. Po porážce, kterou jí uštědřil pruský král Fridrich II. ve válce o Slezsko, to byl Karel Albrecht, který se nechal v prosinci 1741 provolat českým králem a o dva měsíce později byl zvolen římským králem a císařem.⁵⁶ Po

⁵³ WEISSENSTEINER, Friedrich. *Dcery Marie Terezie*. Praha: Ikar, 1995, s. 13.

⁵⁴ Blíže VÁCHA, Štěpán; VESELÁ, Irena; VLNAS, Vít; VOKÁČOVÁ, Petra. *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*. Praha: Paseka, 2009, s. 115-123.

⁵⁵ K pragmatické sankci detailněji BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X*. Praha: Paseka, 2001, s. 89-96, monograficky URFUS, Valentin. *19. 4. 1713 Pragmatická sankce – rodný list podunajské monarchie*. Praha: Havran, 2002.

⁵⁶ Karel Albrecht nebyl de facto nikdy korunován českým králem, jelikož byly korunovační klenoty uloženy ve vídeňském Hofburgu, a když Karel Albrecht v roce 1741 vstoupil do Prahy, nacházel se ve Svatovítské katedrále pouze svatováclavský meč. Blíže Blíže VÁCHA, Š. - VESELÁ, I. - VLNAS, V. - VOKÁČOVÁ, P. *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, s. 183-184, BĚLINA, P. -

jeho smrti v lednu 1745 proběhla mezi kurfiřty volba dalšího římskoněmeckého císaře. Tím byl v září 1745 ve Frankfurtu nad Mohanem zvolen František Štěpán Lotrinský.⁵⁷

Marie Terezie se sice nikdy nenechala jakožto manželka císaře korunovat římskou císařovnou, coby dědička habsburského rodu však disponovala cca dvaceti tituly. Po smrti svého otce císaře Karla VI. se stala panovnicí habsburských zemí, arcivévodkyní rakouskou, vévodkyní lucemburskou, milánskou, parmskou ad. Ku příležitosti uherské vojenské podpory Rakouska se 25. června 1741 nechala korunovat uherskou královnou a o dva roky později byla v Praze korunována českou královnou a stala se tak jedinou vládnoucí ženou na českém trůně. Tuto korunovaci vykonal 12. května 1743 olomoucký biskup Jakub Arnošt z Lichtenštejna-Kastelkornu, jelikož tehdejší pražský arcibiskup Mořic Gustav z Manderscheidu-Blankenheimu byl přívržencem Wittelsbachů a Karla Albrechta.⁵⁸

O manželství Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského je všeobecně známo, že bylo velmi šťastné. Přestože ženicha vybral otec nevěsty, jak bylo v tehdejší společnosti zvykem, spojovala oba novomanžele hluboká náklonnost.⁵⁹ Z manželství vzešlo 16 dětí, z toho 5 synů a 11 dcer. Dospělého věku se však dožilo jen 10 dětí, nejstarší syn Josef (1741-1790), kterému samozřejmě později věnuji více pozornosti a prostoru, Leopold (1747-1792), Ferdinand Karel (1754-1806), Maxmilián František (1756-1801), dcera Marie Anna (1738-1789), Marie Kristina (1742-1798), Marie Alžběta (1743-1808), Marie Amálie (1746-1804), Marie Karolina (1752-1814) a nejmladší Marie Antonie (1755-1793).⁶⁰

Děti Marie Terezie byly vychovávány jednotlivě nebo ve dvojicích, v případě stejného pohlaví a přibližného věku. Vychovatel , „Ajo“, či vychovatelka, „Aja“, dostávali instrukce týkající se výchovy přímo od panovnice, a to ústní nebo písemnou formou. Marie Terezie byla přísnou a náročnou matkou. Podle Friedricha Weissensteinera bylo základem

KAŠE, J. - KUČERA, J. P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X*, s. 27., monograficky HLAVAČKA, Milan. *Karel Albrecht. Příběh druhého zimního krále*. Praha : Akropolis, 1997.

⁵⁷ Blíže BĚLINA, P. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X*, s. 31-33.

⁵⁸ VÁCHA, Š. - VESELÁ, I. - VLNAS, V. - VOKÁČOVÁ, P. *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*, s. 184, BĚLINA, P. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X*, s. 25-29, monograficky MAUR, Eduard. *12.5.1743 Marie Terezie. Korunovace na usmířenou*. Praha: Havran, 2003.

⁵⁹ HAMANN, Brigitte (ed.). *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*. Praha: Brána, 1996, s. 307.

⁶⁰ WEISSENSTEINER, Friedrich. *Synové Marie Terezie*. Praha: Ikar, 2005 či WEISSENSTEINER, Friedrich. *Dcery Marie Terezie*. Praha: Ikar, 1995.

dobré výchovy v habsburském domě trojsloví poslušnost, zbožnost, kázeň.⁶¹ Kladl se velký důraz na střídou stravu, osobní hygienu a častý pobyt na čerstvém vzduchu.

Přibližně od šestého roku věku probíhalo pravidelné vyučování. Kromě náboženství, které hrálo ve výchově mladých arcivévodů a arcivévodkyň hlavní roli, se děti učily číst, psát, později počítat. Věnovaly se hudbě, jízdě na koni, tanci, zeměpisu, dějepisu a cizím jazykům. U výuky byla vždy přítomna jedna z vychovatelek, aby dohlížela nad přesným plněním učebního plánu.

Vzdělání se samozřejmě lišilo podle pohlaví. Chlapci byli vychováváni k budoucí úloze potenciálních vladařů, dívky byly připravovány pro roli dobré manželky. František Štěpán sestavil a sepsal seznam životních pravidel „Instructions pour mes enfans“ (Pokyny pro mé děti), který po jeho smrti obdržely všechny děti. Spis obsahuje pravidla chování, úvahy o Bohu a pokyny pro utváření charakteru.⁶² Zda se tímto spisem všichni potomci v životě řídili, o tom můžeme jen polemizovat.

Větší pozornost pochopitelně věnuji nejstaršímu synu a pozdějšímu císaři Josefu II. Narodil se 13. března 1741 ve Vídni a, jak uvádí Brigitte Hamannová, první roky svého života strávil stranou od svých sourozenců, obklopený dvorními dámami.⁶³ Podle Luboše Taraby byl ale po smrti Marie Magdaleny Josefy, sestry Karla VI. a Josefovy vychovatelky, svěřen spolu se svými sestrami Marií Annou a Marií Karolínou do péče hraběnky Belruptové.⁶⁴ Oba autoři se však shodují, že byl Josef dvorními dámami značně rozmazlován. Proto byl na místo vychovatele povolán polní maršál Karel hrabě Batthyány, avšak tvrdá výchova a vojenský dril vyvolaly v Josefovu nitru disharmonii a rozervanost.

V učebním programu projevoval největší zájem o dějepis a zeměpis. Dále absolvoval hodiny matematiky, geometrie, šermu, tance a pochopitelně i cizích jazyků. Čtvrtletní zkoušky však odhalily jeho mezery ve vzdělání, a proto byl sestavením nového učebního plánu pověřen vedoucí státní kanceláře, Johann Christoph Bartenstein, který osobně vypracoval učebnice historie. Do studia filozofie mladého arcivévodu zasvěcoval jezuita Jozef Franz a do právní vědy historik práva Christian August Beck.⁶⁵

V říjnu 1760 se Josef oženil s princeznou Isabellou Parmskou (1741-1763),

⁶¹ WEISSENSTEINER, F. *Dcery Marie Terezie*, s. 19.

⁶² O výchově detailněji WEISSENSTEINER, Friedrich. *Dcery Marie Terezie*. Praha: Ikar, 1995 a WEISSENSTEINER, Friedrich. *Synové Marie Terezie*. Praha: Ikar 2005.

⁶³ HAMANN, B. *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, s. 182.

⁶⁴ TARABA, Luboš. *Josef II.* Praha: Epoque, 1999, s. 13.

⁶⁵ Tamtéž, s. 17-23. O výuce též WEISSENSTEINER, F. *Synové Marie Terezie*, s. 9-12 či HAMANN, B. *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, s. 182.

vnučkou francouzského krále Ludvíka XV. Ta si ovšem více než se svým manželem rozuměla se švagrovou Marií Kristýnou. Podle Friedricha Weissensteinera Isabella muže přímo nenáviděla.⁶⁶ Trpěla stále častějšími stavy smutku a depresí, které nejpravděpodobněji zdědila po předcích. Oba dědové, francouzský král Ludvík XV. a španělský král Filip V., byli sužováni depresemi a nevlastní strýc před svou smrtí dokonce zešílel. Isabellinu stále horšímu psychickému stavu jistě přispěla i skutečnost, že během tříletého manželství prodělala tři potraty. Z nepřilíh šťastného manželství nakonec vzešly dvě dcery. Prvorozená Marie Terezie (1762-1770) zemřela v osmi letech a mladší Kristina hned po porodu. Isabella se totiž během těhotenství nakazila neštovicemi a několik dní po předčasném porodu šestiměsíční Kristiny zemřela i ona.⁶⁷

Josef, ač velmi truchlící za svou milovanou Isabellou, byl nucen se znovu oženit. Uvažovalo se o dvou vhodných kandidátkách, Kunigundě Saské (1740-1826) a Marii Josefě Bavorské (1739-1767), se kterou se Josef II. počátkem roku 1765 nedobrovolně oženil. Po dvou letech zasáhly císařský dvůr opět neštovice, nakazila se Marie Josefa, Marie Kristina i Marie Terezie. Nemoci nakonec podlehl Marie Josefa, čímž se podle Luboše Taraby stal z Josefa „šťastný vdovec“.⁶⁸

V době, kdy se Josef žení se svou druhou ženou Marií Josefou Bavorskou, byl již rok zvolen budoucím římským císařem. Volba příštího panovníka Svaté říše římské proběhla 27. března 1764 ve Frankfurtu nad Mohanem, stalo se tak ještě za života vládnoucího panovníka Františka I. Štěpána Lotrinského. Josef II. tedy zatím disponoval pouze titulem římského krále, kterým byl korunován 3. dubna 1764. V srpnu příštího roku však jeho otec František Štěpán zemřel na srdeční infarkt a Josef II. se tak stal římským císařem v pouhých čtyřadvaceti letech. Jeho mladistvý věk a příliš radikální názory utvrdily Marii Terezii v rozhodnutí, že v dědičných zemích budou vládnout spolu.⁶⁹

Společná vláda Marie Terezie a Josefa II. přinesla množství reforem, i když ne v takové míře, jak by si Josef II. představoval. Byl ve svých názorech a rozhodnutích značně usměrňován svou matkou. Kromě vojenské oblasti mohl zasahovat pouze do zahraniční politiky, přičemž i v tomto ohledu měla poslední slovo Marie Terezie. Co se vnitřního vývoje říše týče, měl Josef II. vedle svojí matky velmi omezené kompetence.⁷⁰

⁶⁶ WEISSENSTEINER, F. *Synové Marie Terezie*, s. 17.

⁶⁷ Tamtéž, s. 21 či TARABA, L. *Josef II.*, s. 32-33.

⁶⁸ TARABA, L. *Josef II.*, s. 63.

⁶⁹ Tamtéž, s. 36-47.

⁷⁰ HAMANN, B. *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, s. 183-184.

Prvotní, leč neucelené pokusy o zreformování zastaralé organizace habsburské monarchie vznikaly již za válek o rakouské dědictví. Paradoxně tak bylo činěno podle vzoru Pruska, kde proběhla intenzivní vlna reformem za vlády krále Fridricha Viléma I. Reformy Marie Terezie byly však přerušeny vřavou sedmileté války probíhající v letech 1756-1763, můžeme tedy hovořit o dvou reformních vlnách.

První reformní vlna bývá podle hlavního iniciátora Fridricha Viléma hraběte Haugwitzze (1702-1765) označována termínem Haugwitzovy reformy. Dosavadní samostatné instituce, česká dvorská kancelář a rakouská dvorská kancelář, byly nahrazeny jednotným Direktoriem pro veřejné a kamerální/ finanční záležitosti. Pro soudní záležitosti vznikl Nejvyšší soudní úřad a nejvyššími orgány zemské správy byly ustanoveny Královské reprezentace a komory, které byly roku 1763 nahrazeny zemskými gubernii.

Jedním z kroků v boji proti narůstající samostatnosti jednotlivých zemí monarchie bylo postátnění krajských hejtmanství, přičemž se hejtmani stali placenými státními úředníky a místo zemskému sněmu tak byli podřízeni Vídni. S touto reformou souviselo zvýšení počtu krajů v rámci Čech z původních dvanácti na nově zřízených šestnáct. Na Moravě zůstal počet krajů stejný. Další významnou reformou bylo zavedení jednotné zlatkové měny, která měla podstatu v úspoře stříbra a snaze přiblížit rakouskou měnu říšskému měnovému systému, a zřízení měnové unie s Bavorskem.⁷¹ Centralizační snahy vídeňské vlády se projevily i ve změně metrologické soustavy z roku 1765, při které došlo v Čechách k zavedení dolnorakouských (vídeňských) měr a vah.⁷²

Druhá vlna reformem byla nezbytným vyvrcholením situace v důsledku finanční nouze způsobené sedmiletou válkou. Hlavním iniciátorem byl státní kancléř Václav Antonín Dominik Kounic – Rietberg (1711-1794), proto tyto změny bývají označovány jako tzv. Kounicovy reformy. Revizí tereziánského katastru z roku 1757 byla kromě poddanské půdy nově evidována i půda panská a církevní. S tím úzce souviselo zavedení hospodářských reformem, které vycházely ze směru obecně označovaného jako tereziánský kameralismus. Jednalo se o kombinaci merkantilismu, který kladl důraz na množství

⁷¹ K Haugwitzovým reformám podrobně HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; JANÁK Jan. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989, s. 168-171. K reformám obecně VOCELKA, Karl. *Österreichische Geschichte 1699-1815: Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Wien: Ueberreuter, 2001, s. 353-391 či BĚLINA, P. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek X*, s. 41-52.

⁷² Snahy o zavedení jednotných měr a vah byly však prosazovány s obtížemi. Detailněji HOFMANN, Gustav. *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň: SOA Plzeň, 1984, s. 12-35.

drahých kovů ve státní pokladně a export zboží, a fyziokratismu, jehož základem byla půda a bohatství z ní získané.

Druhá vlna reforem se dotkla i správní sféry. V roce 1760 zřídila Marie Terezie šestičlennou státní radu, která se stala nejvyšším poradním orgánem neuherské části monarchie. Státní rada sestavená ze tří pánů a tří rytířů poté připravila podklady pro zreformování všech dalších správních institucí. Na začátku 60. let 18. století došlo k celé řadě změn správních úřadů, Královské reprezentace a komory byly nahrazeny zemskými gubernií, Direktorium pro veřejné a kamerální/ finanční záležitosti bylo zrušeno a nahrazeno českou a rakouskou dvorskou kanceláří, která měla na starosti politickou oblast. Finanční záležitosti byly rozděleny mezi dvorskou komoru, která spravovala náklady dvora, mezi generální pokladnu pro příjem a výdej peněz a mezi dvorskou účetní komoru, jejíž úkolem byla kontrola obou výše zmíněných úřadů a všech účtáren.

S nástupem sedmdesátých let se začaly prosazovat zásadní změny ve školství, kterými byla pověřena studijní dvorská komise, zřízená v roce 1760. Všeobecný školský řád platný od roku 1775 zavedl povinnou školní docházku a novou organizaci nižšího školství pro všechny země monarchie.⁷³

Po smrti Marie Terezie v roce 1780 proběhla církevní reforma, byl vydán Toleranční patent, zrušeny některé kláštery, omezeny církevní ceremonie atd.⁷⁴ Souběžně s církevní reformou probíhaly změny v zemědělské oblasti jako například zrušení nevolnictví, omezení roboty, jednotná pozemková daň a podobné kroky, které se hlavně v Uhrách nesetkaly s velkým pochopením. Josef II. byl nakonec nucen jednotnou pozemkovou daň pro Uhry zrušit.⁷⁵ Velký podíl na tom měla hlavně od roku 1788 probíhající válka s Turky, při jejímž prvním tažení Josef II. onemocněl a v únoru roku 1790 zemřel.⁷⁶

⁷³ K druhé vlně reforem podrobně HLEDÍKOVÁ, Z. - JANÁK J. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, s. 171-180.

⁷⁴ O církevní reformě MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Praha: Mladá fronta, 1999 či WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny: Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848*. Praha: Jelínek, 1945, s. 98-210.

⁷⁵ HAMANN, B. *Habsburkové*, s. 184.

⁷⁶ TARABA, L. *Josef II.*, s. 177-190.

4. Život u vídeňského dvora

Kníže František Václav Clary-Aldringen sloužil u císařského dvora, proto je pro mou bakalářskou práci důležité, abych přiblížila život u dvora v druhé polovině 18. století a zasadila tyto informace do kontextu práce. V první řadě musíme rozlišit termíny „dvůr“ a „hofštát“. Termínem „dvůr“ se v širším smyslu rozumí společnost obklopující císařskou rodinu, neboli (jak uvádí Ivo Cerman) tzv. *videňská „dobrá společnost“*.⁷⁷ Oproti tomu výraz „hofštát“ označuje v užším smyslu čtyři nejvyšší dvorské úřady (nejvyšší hofmistr, nejvyšší komoří, nejvyšší maršálek a nejvyšší štolba). Oba výrazy však od sebe nemůžeme oddělovat, neboť se do jisté míry prostupovaly.

Tabulka 1: Seznam nejvyšších hofmistrů v druhé polovině 18. století:

Jan Lothar Königsegg (1747-1751)	Corfitz Anton hrabě Ulfeldt (1753-1769)	Jan Josef kníže Khevenhüller (1769-1776)	Josef I. kníže Schwarzenberg (1776-1782)	Jan Jiří Adam I. hrabě Starhemberg (1783-1807)
--	---	--	--	---

V souvislosti s nástupem absolutismu se rakouský dvůr několikanásobně rozšířil. V 16. století působilo u habsburského dvora 500 lidí, zatímco zhruba o dvě století později tento počet činil 2175 osob.⁷⁸ Kariéra ve veřejné sféře začínala službou v „hofštátu“. Děti ze šlechtických rodů u dvora často pobývaly jako pážata, později jako komoří či příslušníci tělesných gard v Hofburgu. Pážata byla vybírána nejvyšším purkrabím a byla pod dohledem nejvyššího štolby. Titul komořího patřil mezi společenské povinnosti každého muže z vysoké šlechty.⁷⁹ Komoří byli jmenováni nejvyšším komořím, potvrzení jmenovací

⁷⁷ CERMAN, Ivo. *Od klienta k občanovi? Kritika „kabal“ a změna sociální imaginace tereziánských dvořanů*. In: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích: 2003, s. 102.

⁷⁸ VOCELKA, Karl; HELLER, Lynne. *Život Habsburků. Kultura a mentalita jednoho rodu*. Praha: Plejáda, 2012, s. 255.

⁷⁹ Počet komorníků vzrostl z původních 6 za dob vlády Maxmiliána I. na 50 za vlády Marie Terezie. Dalších 1450 šlechticů bylo nositeli pouze čestného titulu komořího, aniž by konali skutečnou službu. Blíže VOCELKA, K. - HELLER, L. *Život Habsburků*, s. 256.

listinou a poté čekali na povolání do služby u dvora, což byla velká pocta. Titul komořího a povolání do služby získávali mnohem snadněji synové z knížecích rodin.⁸⁰ V dospělosti v rámci své služby vykonávali drobné diplomatické úkoly a pro úspěšné diplomaty následovala služba ve státní správě v Čechách či ve Vídni.⁸¹

Jelikož byl ministr zároveň dvořanem, s praxí v úřadu byl spojen i úzký kontakt s císařskou rodinou zahrnující časté společenské povinnosti, jako například účast na honech s císařem Františkem Štěpánem.⁸² Lov byl již od středověku neodmyslitelnou součástí dvorské kultury a jako takový byl upraven zvláštními předpisy. V období baroka se kladl větší důraz na lov velkých či exotických zvířat a lovilo se průměrně sto dní v roce. Dvůr během lovecké sezóny cestoval z Prateru do Laxenburgu, odtud do Vídeňského lesa, poté se konal velký hon na Dunaji a nakonec se lovilo v Halbtornu a Kaiserebersdorfu a ke konci lovecké sezóny se dvůr vrátil do Hofburgu, odkud podnikal lovy do okolních vídeňských lesů.⁸³

Všechna výše uvedená sídla patřila ke komplexu budov, které měl císařský dvůr k dispozici. K vídeňské rezidenci tedy patřila letní sídla, letohrádky, lovecké zámečky, dokonce i kláštery. Jak uvádí Karl Vocelka, „*je třeba mít na paměti, že pod pojmem rezidence je míněna celá řada budov*“.⁸⁴

Sídla vládců se v průběhu 17. a 18. století měnila, panovníci dávali přednost zámečným rezidencím na venkově před dosavadním sídlem ve městě. Tento módní trend vzešel z Francie za vlády Ludvíka XIV., který opustil zdi Louvru a přestěhoval svůj dvůr do nově vystavěného zámku ve Versailles. Někteří evropští monarchové se nechali inspirovat velkolepostí versailleského zámku a podle jeho vzoru stavěli i svá sídla, někteří se dokonce snažili tento architektonický unikát překonat.⁸⁵

Původní nesouvislý komplex budov Hofburgu měl spíše pevnostní charakter a neodpovídal dobovým představám o honosném barokním sídle mocnáře. Proto probíhala během vlády Leopolda I. a Karla VI. rozsáhlá rekonstrukce, v níž došlo ke sjednocení a modernizaci celého komplexu. Přesto v Hofburgu chyběly velké sály, honosná schodiště

⁸⁰ Šlechtici z rodů, kteří získávali povolání do služby snadněji než ostatní, byli například Dietrichsteinové či Clary-Aldringenové. CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Praha: NLN, 2011, s. 194-195.

⁸¹ Tamtéž, s. 203-208.

⁸² CERMAN, I. *Od klienta k občanovi?*, s. 103.

⁸³ K fenoménu lovectví detailněji VOCELKA, K. - HELLER, L. *Život Habsburků*, s. 42-46.

⁸⁴ Tamtéž, s. 227.

⁸⁵ IM HOF, U. *Evropa a osvícenství*, s. 21

a jednotná vnější fasáda, tak charakteristické znaky barokní reprezentace.⁸⁶

Letní měsíce trávil císařský dvůr již od začátku 17. století v sídle Favorita auf der Wieden, za vlády Marie Terezie však tuto funkci převzal Schönbrunn. V roce 1746 byla totiž Favorita prodána jezuitům, kteří do jejích prostor umístili školu. Schönbrunn je typickým příkladem snahy překonat zámek ve Versailles. Jeho historie sahá až do 16. století, kdy Maxmilián II. nechal mlýn u kláštera Klosterneuburg přestavět na zámeček. Později docházelo k postupnému rozšiřování zámeckých prostor a na konci 17. století byl vytvořen první návrh barokní novostavby. Autorem projektu byl Johann Bernhard Fischer z Erlachu a jeho původní „velikášský“ plán byl nakonec nahrazen reálným návrhem stavby nového zámku. Současná podoba z let 1744-1749 je výsledkem architektonických plánů Nicolause Pacassiho.⁸⁷

Stavba venkovských zámků, letohrádků a loveckých zámečků byla důsledkem šíření italské renesance a jí vyvolaným požadavkem na rozlehlé zahrady a prostornější zámecké místnosti. Jedním z letohrádků vídeňské rezidence byl Laxenburg, který sloužil k pobytu císařského dvora převážně v jarních měsících. Původně lovecký zámeček byl ve vlastnictví Habsburků již od 14. století. V druhé polovině 17. století byl zbořen a znovu postaven Leopoldem I. a během 18. století získal novou podobu jak samotný zámek, tak i zahrada, která byla z francouzského stylu přebudována na anglický park, typický pro období osvícenství.⁸⁸

Stejně tak charakteristické bylo pro tuto dobu divadlo, proto se menší divadelní scéna stávala součástí každého zámku. Do vlády Leopolda I. se divadelní představení odehrávala v sálech Hofburgu nebo ve Favoritě. V letech 1697 započala v Hofburgu rekonstrukce velkého sálu komedie a hrálo se v něm až do roku 1744. Dvořané často i s členy panovnických rodů nacvičovali různá představení, od veseloher přes balet až po klasické antické tragédie.⁸⁹

Ostatně o dvorských zábavách se toho mnoho dozvíme i ze zachované korespondence. Kníže František Václav Clary-Aldringen ve svých dopisech synovi častokrát píše o bálech, které se v uplynulých dnech konaly. Stejně tak hrabě Jan Nepomuk Clary-Aldringen píše svému otci do Vídně o tom, jakých bálů, oslav, večerí se účastnil

⁸⁶ VOCELKA, K. - HELLER, L. *Život Habsburků*, s. 230.

⁸⁷ Tamtéž, 230-231.

⁸⁸ Tamtéž, s. 227-237.

⁸⁹ Tamtéž, s. 269. O dvorních slavnostech a bálech blíže VOCELKA, K. *Österreichische Geschichte 1699-1815*, s. 185-194.

a které ho v nejbližších dnech čekají. Ale to předbíhám, nejprve se budu věnovat analýze korespondence v širším slova smyslu.

5. Analýza korespondence knížete Františka Václava Clary-Aldringena se synem Janem Nepomukem

V RA jsou v rámci sledovaného roku 1775 uloženy dopisy odeslané Janem Nepomukem od druhé poloviny ledna do poslední čtvrtiny září, přičemž dopisy odeslané Františkem Václavem jsou dochované pouze z období února až konce srpna. Co se týče počtu odeslaných dopisů pro jednotlivé měsíce, nejhojnějším obdobím byl únor a březen, kdy si oba korespondenti vyměnili celkem 28 dopisů. Nejméně dopisů si odeslali v květnu, a to pouhých osm.

Počet stran jednotlivých dopisů je velmi variabilní, v průměru však obsahují tři až čtyři strany. Je však nutné podotknout, že se tento průměr lišil podle odesílatele. Zatímco dopisy Jana Nepomuka vcelku běžně obsahovaly tři až čtyři stránky (v několika případech dokonce pět až šest stran), jeho otec kníže František Václav se držel standardních dvou až třístránkových dopisů.

Stejně tak je rozdíl mezi frekvencemi odeslaných dopisů. František Václav zasílal průměrně jeden dopis týdně, Jan Nepomuk za stejnou dobu poslal tři až čtyři dopisy. Ve třech případech dokonce napsal dva dopisy v jeden den. Proč tomu tak bylo? Po prostudování jeho osobní korespondence s rodiči a podle průvodních indicií, které se dají z jeho dopisů vyčíst, jsem toho názoru, že byl ve svých 22 letech na rodiče zkrátka poněkud fixovaný. Zároveň můžeme brát v potaz hypotézu, že to byla vůbec první cesta dlouhodobějšího charakteru, kterou Jan Nepomuk podnikl, jelikož nejsou k dispozici žádné zápisky, dopisy či deníky z dřívějších let. To by možná vysvětlovalo, proč psal Jan Nepomuk svému otci tak často a proč se ve většině dopisů rozepisuje o zármutku způsobeném sporadickými odpověďmi jeho rodičů.

Co se týče jazyka, psal František Václav svému synovi zásadně německy. Jan Nepomuk oproti tomu své dopisy psal jak německy, tak i francouzsky, přičemž nelze určit, zda bylo střídání obou jazyků nějakým způsobem systematické či nikoliv. Oba korespondenti disponovali úhledným rukopisem, tudíž jsou dopisy z paleografického hlediska víceméně nenáročné. Písmo je jednoduché, bez ozdobných iniciál, což svědčí o větším důrazu na obsah než na formu dopisu.

Po obsahové stránce je nezbytné zdůraznit, že se ve druhé polovině 18. století zásadně mění struktura a celkový styl psaní osobního dopisu. Upouští se od květnatých výrazů, vznešených myšlenek či rétorických obrátů. Dopis druhé poloviny 18. století je náhradou za konverzaci, tudíž by měl být prostý, avšak stále kvalitní, což se projevovalo v přesnosti, stručnosti, elegantnosti a naivitě. Vyumělkovaná sáhodlouhá souvětí byla nahrazena přirozenými krátkými větami a dopis tak získal upřímnější charakter, než tomu bylo doposud.⁹⁰

Tato změna je velmi dobře patrná i v mnou studované rodinné korespondenci knížete Františka Václava Clary-Aldringena s jeho synem Janem Nepomukem. Z hlediska struktury začíná dopis vždy oslovením „*Theurester Vatter*” či „*Mon cher Papa*” / „*Mein lieber Sohn*” a většinou pokračuje sdělením o právě obdrženém dopisu „*Ich habe den Brief von (Nr.) dieses Monats rechtens erhalten*”. Poté následuje reakce na informace obsažené v obdrženém dopise, popsání nejnovějších událostí, případně i informace o počasí či zdraví. V závěru jsou obsaženy převážně tytéž zdvořilostní formulace s občasnými obměnami, František Václav se většinou loučí slovy: „*Deinen gnädigen schwiger Ältern empfehle ich mich zu gnaden, deine Frau embrassire ich von Hertenzen, und verbleibe dein treyer Vatter*”, Jan Nepomuk pak slovy: „*Meine Frau küßt Euer Gnaden unterthänigst die Hände, und ich meiner Frau Mutter*”.

Používání zkratk je v korespondenci jedním z úsporných opatření, jak šetřit časem i místem na papíře pisatele. První zkratka bývá zpravidla u data označujícího den napsání dopisu. Před číslovkou stojící člen určitý ve tvaru „*den*” je zkrácen na pouhé „*d*”.

Dalším úsporným řešením je zkracování titulů či delších slov, například „*König*” je zkrácen na „*Kön:*”, „*Mayestät*” na „*May:*”, „*Kayser*” na „*Kay:*” či „*August*” na „*Aug:*”. Slova, která se v dopisech vyskytují často, jako například oslovení či titulatura, jsou zkracována použitím horního indexu, všimneme si toho u slova „*Seiner*” [např. Excellenz], které je takto zkráceno na pouhé „*S^r*”.

Stejně tak dochází k úspoře místa i času v případech, kde má slovo jistou podobnost s výslovností číslovky. Takový příklad můžeme zaregistrovat v závěrech dopisů psaných

⁹⁰ Ke změně stylu psaní osobního dopisu blíže CERMAN, I., *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 234-235, CERMAN I., *Chotkové*, s. 360-361, CERMAN, Ivo. *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*. In: BŮŽEK, Václav - KRÁL, Pavel. *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006, s. 283-301 či JAEGER, Friedrich. *Enzyklopädie der Neuzeit*. Bd. 2. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2005, s.

knížetem Františkem Václavem, kde nalezneme obvyklé trojsloví „*dein treyer Vatter*“, přičemž prostřední slovo je zaměněno zkrácenou formou „*3er*“. Stejným způsobem byl vyjadřován například měsíc září (*september*) označením „*7ber*“.

5.1 Itinerář knížete Františka Václava Clary-Aldringena v roce 1775

Kníže František Václav Clary-Aldringen působil, jak už jsem zmínila v první kapitole, u císařského dvora. To v praxi znamenalo, že se svou rodinou bydlel ve Vídni a doprovázel v průběhu roku panovnici na cestách po habsburských rezidencích. Zimní měsíce císařský dvůr trávil v Hofburgu a v období od dubna do listopadu pak pobýval v Schönbrunnu, Laxenburgu a Ebersdorfu. Jak uvádí Ivo Cerman, „*panovnice s sebou brala jen poměrně malou skupinku nejbližších spolupracovníků*“.⁹¹

Z korespondence Františka Václava se synem Janem Nepomukem se dochovalo 23 dopisů, konkrétně z Vídně, Laxenburgu a z Ebergassingu. Korespondence však začíná až 16. únorem, přestože první dopisy Jana Nepomuka pocházejí již z půlky ledna. Proč tomu tak je, proč se nedochovaly záznamy z celého měsíce, o tom můžeme pouze spekulovat. Jisté je to, že kníže František Václav onoho 16. února pobýval u vídeňského dvora, odkud je adresováno dalších zhruba 18 dopisů.

Z dopisu ze 17. června se dozvídáme, že: „*Den 27^m dieses [Monats – pozn. aut.] fangd die Campagne von Laxenburg an, welche in 20 dāgen bestehen soll, alsdann der Hof wiederum nacher Schönbrun kommet.*“⁹² Nakonec začala laxenburská sezóna o několik dní dříve, jelikož máme k dispozici dopis z 22. června, který je již adresován z Laxenburgu. O dřívějším příjezdu však zde není nic poznamenaného, jelikož je kníže František Václav natolik nespokojen se synovým dopisem, který právě obdržel, že prakticky od první věty dává najevo své rozhořčení. Konceptuální pojetí dopisu považuje za velice nesprávné a nabádá Jana Nepomuka k větší pilnosti a různým cvičením, jak napsat „*einen Deütschen guthen Brief*“.⁹³

⁹¹ CERMAN, I. *Chotkové*, s. 188.

⁹² SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími, dopis č. 16 z 17. června 1775.

⁹³ Tamtéž, dopis č. 17 z 22. června 1775.

Podle všeho se měl kníže vrátit do Vídně 19. července. Tam pobyl měsíc, jelikož další dopis z 20. srpna je již adresován z Ebergassingu, odkud kníže František Václav píše svému synovi, že se zatím nemohou vrátit do Teplic kvůli selskému povstání. Touto problematikou se však budu detailněji zabývat později.

5.2 Itinerář hraběte Jana Nepomuka Clary-Aldringena v roce 1775

Jan Nepomuk hrabě Clary-Aldringen cestoval začátkem roku 1775 do Bruselu. Bylo mu v té době 22 let, takže se tato cesta může zpočátku jevit jako kavalířská. Avšak při bližším zkoumání korespondence zjistíme, že důvod byl poněkud odlišného charakteru. Hrabě Jan Nepomuk se jel do Bruselu oženit s Marií Kristýnou de Ligne (1757-1830).

Kořeny tohoto rodu sahají až do 11. století, čímž de Ligne patří mezi nejstarobylější belgické šlechtické rody. Rodiče Marie Kristiny, Karel Josef de Ligne (1735-1814) a Františka z Lichtenštejnu (1739-1821), jejichž svatba se uskutečnila v roce 1755 ve Valticích, spolu měli sedm dětí. Karel Josef de Ligne si, jak jsem již uvedla v první kapitole, v pozdější době velice oblíbil Teplice a kromě toho, že zde trávil každé léto, nechal si na východní straně Zámeckého náměstí postavit vlastní dům.⁹⁴

Díky zachované korespondenci můžeme mapovat celou cestu Jana Nepomuka do Bruselu. První dopisy datované do druhé poloviny ledna roku 1775 pochází z Řezna, Norimberku, Würzburgu, Königsteinu a Kolína. Z každé této zastávky byl odeslán jeden dopis, což nám umožňuje sledovat i rychlost, s jakou se družina pohybovala. První dopis je zaslán 18. ledna 1775 z Řezna a ještě téhož dne je poslán další, tentokrát z Norimberka. Během následujících dnů bylo odesláno několik dalších dopisů, z nichž ten z 26. ledna je již z cílové destinace, z Bruselu. To nám prozrazuje, že cesta dlouhá cca 730 km trvala devět až deset dní, přičemž je denní průměr 70 až 80 km. Bereme-li tuto informaci v potaz, můžeme předpokládat, že vzdálenost Vídeň – Brusel mohla být překonána v rozmezí dvou týdnů. To znamená, že Jan Nepomuk na svou cestu musel vyrazit kolem 12. ledna. Otázkou tedy je, proč korespondence začíná až 18. lednem, proč není k dispozici ani jeden

⁹⁴ Dnes se zde nachází turisty velmi vyhledávaný hotel Princ de Ligne. Bohužel se z jeho historických interiérů nedochovalo skoro nic. Blíže o Karlu Josefu de Ligne MANSEL, Philip. *The Prince of Europe: The Life of Charles-Joseph De Ligne, 1735–1814*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2003.

dopis ze začátku cesty, zatímco za posledních devět dní se dochovalo dopisů celkem šest. Jako odpověď na tuto otázku se například nabízí teorie, při níž by Jana Nepomuka kus cesty doprovázel někdo z rodičů, nejspíše matka. V dopise z onoho 18. ledna totiž Jan Nepomuk píše, že je to jeho vůbec první den strávený bez matky.⁹⁵ To by potvrzovalo mou hypotézu o jeho první samostatné dlouhodobější cestě.

Z dopisů, které Jan Nepomuk zasílal během cesty do Bruselu, se dozvídáme mnoho informací o cestě jako takové, o doprovodu, o městech, kterými projížděl, i o hostincích, ve kterých přespával. Na cestě jej doprovázel hrabě Urse, jistý úředník Proli z regimentu Karla Lotrinského, sluha a pravděpodobně monsignore z Clerfait. Města, kterými projížděl, zmiňuje pouze okrajově, ovšem například o Řezně se vyjadřuje s obrovským despektem, píše o hrozivě vypadajících domech, špinavých a stísněných ulicích a o odporném dláždění.⁹⁶ Oproti tomu takový Würzburg s biskupskou rezidencí shledal daleko zajímavějším a krásnějším.⁹⁷ Úroveň ubytování se lišila podle měst.

Jan Nepomuk Clary-Aldringen dorazil do Bruselu podle všeho 26. ledna. V dalších dopisech popisuje své sblížení s Marií Kristýnou, podrobně zaznamenává, co v který den měla na sobě, jak měla vyčesané vlasy a kolikrát spolu tančili. Z toho lze usoudit, že se princezna mladému hraběti velmi líbila.⁹⁸ Díky důslednosti, se kterou hrabě píše své dopisy, můžeme zjistit, jaké šaty měla Marie Kristýna při samotném svatebním obřadu, kdo všechno byl přítomen podepisování svatební smlouvy a jaké veselí se odehrávalo po obřadu. Ženichovým svědkem byl princ z Ahrenbergu a nevěstinným svědkem byl zřejmě generál František Václav Kounic (1742-1825).⁹⁹

Jan Nepomuk pobyl v Bruselu necelé tři měsíce. V dopise z 28. února 1775 píše o svém výletu do Mechelen, města vzdáleného dvě hodiny od Bruselu, kam se vydal spolu s princem Ahrenbergem na maškarní bál.¹⁰⁰ V dopise z 9. března 1775 sděluje svému otci: „*Seit Gestern sind wir zu Everberg bey der Gräfin Merode.*“¹⁰¹ Z psaní se dozvídáme, že Everberg je od Bruselu vzdálen necelou hodinu cesty a že hraběnka Merode vlastní jeden z nejlepších domů v Bruselu. Z tohoto dopisu taktéž můžeme zjistit celodenní program

⁹⁵ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka, dopis č. 3 z 18. ledna 1775.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž, dopis č. 5 z 19. ledna 1775.

⁹⁸ Tamtéž, dopisy č. 9-10 z 27. a 28. ledna 1775.

⁹⁹ Tamtéž, dopis č. 11 z 29. ledna 1775.

¹⁰⁰ Tamtéž, dopis č. 22 z 28. února 1775.

¹⁰¹ Tamtéž, dopis č. 24 z 9. března 1775.

Jana Nepomuka během jeho pobytu v Everbergu: „*Der Tag ist so eingerichtet: Frühe macht jeder was er will: wenn es schön ist, so gehet man spatzieren. (...) Man speiset zu Mittag um 2 Uhr. Nach dem Essen hat man wieder völlige Freiheit zu spielen, spatzieren zu gehen, oder was immer vorzunehmen. Gegen 5 oder 6 Uhr komt alles zusam; (...) und dann spielt man.*“¹⁰² Jan Nepomuk ve svém dopise vyjadřuje i přání uskutečnit krátký, osmi až desetidenní výlet do Antverp, Oostende a Dunkergue, právě tato místa „*muß man wohl sehen wenn man in Niederland ist*“.¹⁰³

Dále se nám zachovalo několik dopisů z Londýna, kde Jan Nepomuk pobýval od 21. dubna do 4. května 1775. Pochvaluje si zde především architekturu a velkolepé bály: „*Man kann kein schöneres Fest sehen.*“¹⁰⁴ Zbytek května a začátek června strávil v Bruselu, odkud otci psal o blížící se korunovaci Ludvíka XVI. francouzským králem. V dopise z 8. června píše, že včera obdržel dopis od Josefa Arnošta Kinského, který je již v Remeši a našel tam pro oba malý byt. Jan Nepomuk byl touto zprávou velice potěšen a hned druhý den ráno se vydal do Remeše.¹⁰⁵

V posledních červnových dnech se vydal na další cestu, během níž navštívil Antverpy, Haag, Amsterdam, zpátky přes Brusel vyrazil do Paříže, kde pobyl celý srpen. Dopisy odesílané z této cesty patří mezi nejrozsáhlejší z celé konverzace v rámci sledovaného roku. Každý obsahuje v průměru čtyři až pět stran. Jan Nepomuk v nich většinou zmiňuje pamětihodnosti, které viděl, a velice podrobně popisuje slavnosti a bály, kterých se zúčastnil. Do Bruselu se vrátil začátkem září a v druhé polovině měsíce byl již na cestě zpět do Vídně. Tentokrát zvolil jinou trasu, a to přes Lucemburk, Pforzheim a Mnichov.¹⁰⁶

¹⁰² SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka, dopis č. 24 z 9. března 1775.

¹⁰³ Tamtéž, dopis č. 24 z 9. března 1775.

¹⁰⁴ Tamtéž, dopis č. 40 z 28. dubna 1775.

¹⁰⁵ Tamtéž, dopis č. 48 z 8. června 1775. Ludvík XVI. byl posledním francouzským králem, kterému byla přisuzována zázračná moc uzdravovat krtici. Blíže o tom BLOCH, Marc. *Králové divotvůrci*. Praha: Argo, 2004, s. 376.

¹⁰⁶ Tamtéž, dopisy č. 53- 74 z 28. června – 27. září 1775.

5.3 Císařský dvůr ve světle korespondence

Z korespondence knížete Františka Václava se synem Janem Nepomukem se toho o císařském dvoře dozvíme poskrovnu. Většinou se jedná o nejnovější události ze světa vídeňské aristokracie, vesměs jde o informace o tom, kdo právě přijel do Vídně, kdo odjel, kdo zemřel, kdo pořádal ples nebo soupé atd.

V dopise z 16. února kníže František Václav píše, že se ve Vídni v tuto dobu koná spousta plesů, jeden z nich pořádal nedávno kníže Paar a po něm následovala slavnostní večere na počest arcivévodkyně Kristýny, které se účastnil i František Václav.¹⁰⁷ V jednom z dalších dopisů se rozepisuje o situaci barona Ledebura, jehož rod trval na restituci majetku. Spor se táhl už od roku 1664 a až po 111 letech Ledeburové vyhráli. Ani František Václav neskrýval svou nevyslovitelnou radost, jak v dopise synovi sám uvedl. Z korespondence se též dozvíme, že Josef Arnošt hrabě Kinský (1751-1798), bratranec Jana Nepomuka, také vyrazil na cestu po západní Evropě. Spolu s abbé Gulliomem se vydali do Holandska, Bruselu, Paříže a poté i nejspíše do Remeše. Je to zřejmé z poznámky Františka Václava: „*Er [hrabě Kinský – pozn. aut.] verhoft dich zu Pariß, oder bey der Krönung zu sehen.*“¹⁰⁸

V dopise z 19. dubna kníže píše o tom, že včera odjel císař, zítra ráno odjíždí arcivévoda s nejvyšším hofmistrem hrabětem Hardeggem do Itálie a v pondělí císařovna do Prešpurku.¹⁰⁹ Blíže se k těmto cestám kníže bohužel nevyjadřuje. V jednom z dalších dopisů se dočteme, že byl kníže v Klosterneuburgu a sledoval strhávání místního mostu. Potom pořádal kníže Paar opět další ples, tentokrát ve své zahradě.¹¹⁰ Z Laxenburgu kníže František Václav 10. července píše, že včera přijel arcivévoda se svou manželkou.¹¹¹ Bohužel se opět žádné bližší informace nedozvíme.

Poslední dopis je z Ebergassingu, který panovnice se svým dvorem navštěvovala během pobytu v Laxenburgu. Tamější zámek byl od roku 1642 v držení knížat z Liechtensteinu. Kníže František Václav svému synovi sděluje, že mu společnost dělají

¹⁰⁷ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími, dopis č. 2 z 16. února 1775.

¹⁰⁸ Tamtéž, dopis č. 7 z 26. března 1775.

¹⁰⁹ Tamtéž, dopis č. 11 z 19. dubna 1775. Blíže o cestě Josefa II. do Itálie TARABA, L. *Josef II.*, s. 89.

¹¹⁰ Tamtéž, dopis č. 15 z 20. května 1775.

¹¹¹ Tamtéž, dopis č. 18 z 10. července 1775.

jeho dcery, které dorazily se svými manželi: „*Unsere künodr halten uns Compagnie, dermahlen ist die Ledebur bey unß, und morgen kommen die Chodeckischen, über morgen die Hoyosischen.*“¹¹²

Co se týče loveckých aktivit, poznamenal František Václav v jednom dopise, který je bohužel bez datace i místa, že „*die jagdt alhier sehr schlecht ist*“.¹¹³

5.4 Reflexe soukromého života v korespondenci

Sídlem Clary-Aldringenů byly severočeské Teplice, které jsou v korespondenci knížete Františka Václava se synem Janem Nepomukem častokrát zmiňovány. Od poloviny března čteme o Teplicích v souvislosti s plánovaným příjezdem Jana Nepomuka, Marie Kristýny a jejího otce Karla Josefa de Ligne. Kníže František Václav se svého syna velice často ptá na termín příjezdu a trasu, po které se do Čech vydají, aby se stihli na cestu do Teplic připravit i kníže s manželkou, kteří byli v té době ve Vídni. Jan Nepomuk však termín příjezdu stále měnil. Jak již víme, nakonec tato skupina nejela do Čech, jak bylo původně v plánu, ale nejprve vyrazila do Vídně, konkrétně do Ebergassingu u Vídně, kde na hosty čekal kníže František Václav s rodinou. Až poté se společně vydali do Teplic.

O Teplicích se v korespondenci hovoří i v docela jiných souvislostech. V Čechách počátkem roku 1775 propuklo selské povstání, a tak je toto téma pochopitelně velmi častým bodem korespondence. František Václav byl o situaci na svém severočeském panství pravidelně informován svými úředníky, jejichž zprávám budu věnovat samostatnou podkapitolu své bakalářské práce. Kromě těchto zpráv se budu zabývat i jejich odrazem v korespondenci knížete a jeho syna.

Co se týče rodinných či soukromých záležitostí, není kníže František Václav v tomto ohledu nijak sdílný. Přestože se jedná o korespondenci mezi otcem a synem, nelze tento vztah samozřejmě chápat v dnešním slova smyslu.

Kníže si v dopisech několikrát stěžoval na to, že ho trápí silný katar dýchacích cest.

¹¹² SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími, dopis č. 21 z 20. srpna 1775.

¹¹³ Tamtéž, dopis č. 1 bez datace.

První zmínka o tomto onemocnění pochází z 3. března,¹¹⁴ o dva týdny později píše, že se stále nic nezlepšilo a musí nadále zůstat doma a léčit se.¹¹⁵ V dalším dopise z 22. března opět zmiňuje svou nemoc a připojuje, že se stále necítí dobře.¹¹⁶ O několik dní později však uvádí, že se nemoc začíná pomalu zlepšovat. Přesto se musí ještě velmi šetřit, jelikož stále trpí silnými bolestmi. Jedním dechem ale v dopise pokračuje větou, že nedávno koupil dva koně, což působí trochu úsměvně.¹¹⁷

Kníže František Václav se ve svých dopisech často vyjadřuje k pisatelskému umu svého syna Jana Nepomuka. Jak jsem již předeslala dříve, bývá mu vytýkán způsob konceptuálního pojetí, ale také styl psaní, který kníže považuje za strojený a vynucený. Příkladá také radu: „*Wann es gantz nathürlich währe, wie mann reden thut, so währe es bösser.*“¹¹⁸ Jako správný otec však nešetří ani chválou, a to především za německy psané dopisy, se kterými je spokojenější než s těmi ve francouzštině. Ale zároveň dodává: „*Ich lasse dir aber die wahl zu schreiben, wie du wilst, deisch, oder frantzöschisch.*“¹¹⁹ To pouze dokládá skutečnost, že nebyl hrabě Jan Nepomuk ve svých 22 letech stále ještě pokládán za zcela dospělého. Otcova autorita je v tomto případě naprosto patrná.

¹¹⁴ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími, dopis č. 3 z 3. března 1775.

¹¹⁵ Tamtéž, dopis č. 5 z 17. března 1775.

¹¹⁶ Tamtéž, dopis č. 6 z 22. března 1775.

¹¹⁷ Tamtéž, dopis č. 7 z 26. března 1775.

¹¹⁸ Tamtéž, dopis č. 5 z 17. března 1775. O změně názoru na psaní dopisů jsem se vyjádřila již dříve. Viz kapitola č. 5.

¹¹⁹ Tamtéž.

6. Nevolnické povstání 1775 v korespondenci clary-aldringenovské provenience

Současná historiografie nabízí velice omezený výběr publikací zabývajících se touto problematikou. Avšak jejich komplexnost a širší pojetí z nich činí unikátní stavební prvek v základech historického bádání. Edice *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775* je vyčerpávajícím dílem velkého kolektivu editorů, kteří shromažďovali písemné doklady v letech 1964 – 1971. Studie *Nevolnické povstání 1775* Josefa Petráňe z této edice v mnohém čerpá.¹²⁰

Povstání nevolníků z roku 1775 je bezesporu největším povstáním v českých zemích pozdního feudalismu. V důsledku znamenalo pozvolný přechod od nevolnictví k svobodnému vlastnictví půdy. Jedním z podnětů byla příprava robotní reformy, která však vyvolávala vlnu diskuzí ve vládnoucích kruzích. Výsledkem byla plošná robotní stávka a rozsáhlé davové hnutí, které mělo hned několik ohnisek, převážně v severovýchodních Čechách.¹²¹

Prvotní živelná tažení s prvky iracionální agresivity byla vystřídána organizovanými hnutími v čele s vůdci, kteří si své postavení získávali odvahou a rozhodností. Tato organizovaná tažení směřovala mezi 20. až 24. březnem k Praze za účelem jednání s centrálními úřady země o robotních požadavcích. Z každého domu ve vesnici se k houfu musel přidat alespoň jeden muž. Před městy se houfy spojovaly, avšak při prvních střetech s vojskem se ihned rozcházely.¹²²

„Jarní předebru“, jak tuto fázi nazývá Josef Petráň, vystřídalo masové hnutí v červenci a srpnu, jehož dílčím výsledkem bylo vydání srpnového robotního patentu a v konečném důsledku znamenalo do jisté míry impuls pro zrušení nevolnictví v roce 1781.¹²³

¹²⁰ K základní literatuře o nevolnickém povstání PETRÁŇ, Josef. *Nevolnické povstání 1775*. Praha: Universita Karlova, 1972, TOEGEL, Miroslav; PETRÁŇ, Josef; OBRŠLÍK, Jindřich. *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775*. Praha: Academia, 1975 a BĚLINA, P. - KAŠE, J. - KUČERA, J. P. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek X*, s. 340-370.

¹²¹ TOEGEL, Miroslav; PETRÁŇ, Josef; OBRŠLÍK, Jindřich. *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775*. Praha: Academia, 1975, s. 5-6.

¹²² Tamtéž, s. 6.

¹²³ Tamtéž.

Nevolnické povstání nevzešlo z podnětu jediné osoby, nýbrž z nespokojenosti všech poddaných, kteří byli svázáni povinnostmi vůči vrchnosti. Situace však samozřejmě nebyla všude stejná. Rebelie měly odlišný postup v různých koutech země, stejně jako se lišil průběh povstání v rámci jednotlivých panství.

6.1 Zprávy o povstání na panství Bynovec

Jediným zdrojem informací pro majitele panství, který se z jakýchkoliv důvodů nezdržoval ve svém sídelním městě, byly mnohdy pouze zprávy vrchnostenských úředníků. V našem případě tomu není jinak. Kníže František Václav Clary-Aldringen dostával pravidelné zprávy o situaci na jeho severočeském panství. Jak jsem již zmínila v úvodu předchozí kapitoly, o povstání na panství Bynovec a Teplice se dochovalo celkem 17 zpráv.¹²⁴

Věnujme se nejprve zprávám o rebelii na bynoveckém panství, kterých se dochovalo pět. Autorem je vrchnostenský úředník Ferdinand Post a každý dopis obsahuje průměrně dvě až tři strany. Na začátku je vždy tatáž hlavička s oslovením: *„Ihre Hochreichsfürstlichen Durchläucht. Durchläuchtigster Reichsfürst. Gnädigster Fürst, und hochgebittendester Herr Herr.“* Poté Ferdinand Post přechází rovnou k samotnému jádru věci a popisuje nové události spojené s povstáním na bynoveckém panství. Následují informace o počasí a hospodářství, konkrétně o pivovarnictví a lesnictví, a zprávu úředník zakončuje slovy: *„Zu höchsten Gnaden mich unterthänigst ergebe, und in gehorsamsten Respect ersterbe. Treu gehorsamster unterthann Ferdinand Post.“*

V první zprávě ze 3. dubna je vyobrazena situace v okolí. Povstání ve Stráži pod Ralskem (něm. Wartenberg) a v Zákupech (něm. Reichstadt) přiměla hraběte Thuna povolat ze strachu do Děčína husary, pěchotu a nechat přivézt děla. V České Kamenici (něm. Böhmisch Kamnitz) byl zámek stejně jako v Děčíně (něm. Tetschen) střežen panskými myslivci. Ředitel panství Lipová (něm. Hainsbach) nařídil pro jistotu odvézt vrchnostenský majetek do Žebnice (něm. Säbnitz) a Budyšína (něm. Bautzen), ale poddaní ze Severní (něm. Hilgersdorf) tyto panské vozy s nábytkem zastavili a zabavili jeden kufr.

¹²⁴ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných – Teplice, Bynovec.

Ohledně toho, jak se situace vyvíjela, píše Ferdinand Post v dopisech z Bynovce. Ihned tam bylo posláno vojsko, bylo zadrženo 29 mužů a odvedeno do Litoměřic. Ferdinand Post však doplňuje, že „*alle guthwillig gegangen wären*“.¹²⁵

V další zprávě z 25. července sděluje knížeti, že situace na bynoveckém panství je zatím stále klidná, ale poddaní nechtějí vykonávat všechny roboty. Začátkem měsíce byl Ferdinand Post v Litoměřicích a hovořil s krajským hejtmanem, který mu dal radu, jak předcházet těmto rebeliím. Důležité je nedat poddaným žádnou záminku k neklidu a přivést je na lepší myšlenky. Přítomní vojáci by pouze provokovali situaci a navíc by vrchnost stáli hodně peněz. Takže je důležitá trpělivost, jelikož se sedláci zajisté doslechnou, jak je s nimi v případě revolt nakládáno na jiných panstvích.¹²⁶

Dále Ferdinand Post referuje, že na sousedním novozámeckém panství (něm. Neuschloss) začala rebelie a poddaní zbili tamější úředníky. V Horní Libchavě, České Kamenici, Benešově a Konojedech jsou poddaní nuceni k robotám pod pohrůzkou trestu a do Benešova dorazila krajská komise i s vojskem. Na bynoveckém panství je situace stále klidná, přestože poddaní tu a tam slyší, co se kde děje. Proto svou zprávu uzavírá slovy: „*Man mus stündlich in Forcht leben.*“¹²⁷

Další zpráva je neúplná a bez datace, ale lze s jistotou určit, že pochází ze září. Ferdinand Post zde opisuje nařízení z krajského úřadu, podle kterého se musí 6. října dostavit ke krajskému úřadu v Litoměřicích z každého panství všichni přední úředníci, dva rychtáři a šest až osm sedláků, které si zvolí poddaní. Následujícího dne bude zveřejněn a vysvětlen nový robotní patent. V úterý 12. (září) přijel zemský účetní s božislavským farářem Mayem za účelem přečtení nového robotního patentu a vytvoření jakéhosi výtahu.¹²⁸

Z dalšího dopisu se dozvíme, že byl robotní patent zveřejněn a vysvětlen. Pro sedláky bylo císařským krajským komisařem dokonce vydáno „*Extra Vermahnungs*“, které bylo v písemné podobě v každém kostele. Tištěná verze výtahu z robotního patentu bude k dispozici na každém úřadě.¹²⁹

Poslední zpráva Ferdinanda Posta je z 11. října. Sděluje v ní, že se v otázce staré či

¹²⁵ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných 1775. Relace z Bynovce, dopis č. 1 z 3. dubna 1775. K této situaci a více k ohlasu, zvláště ze Saska PETRÁŇ, Josef. *Nevolnické povstání 1775*. Praha: Universita Karlova, 1972, s. 184-185.

¹²⁶ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných 1775. Relace z Bynovce, dopis č. 2 z 25. července 1775.

¹²⁷ Tamtéž, dopis č. 2 z 25. července 1775.

¹²⁸ Tamtéž, dopis č. 3 bez datace (pravděpodobně září).

¹²⁹ Tamtéž, dopis č. 4 z 23. září 1775.

nové roboty všichni kromě čtyř sedláků z Oldřichova (něm. Ullger) rozhodli ještě po dobu jednoho roku pro starou robotu. Odpověděli všichni kromě poddaných z obce Hřensko (něm. Hernskrättsch), kteří povětšinou pracují jako voraři svázející dřevo do Schönebecku a Magdeburku. Ferdinand Post mimo jiné knížete informuje o tom, že 9.-10. října odpochovalo 24 vojáků, ale přišli další vojáci z 3. praporu a zatím zůstávají kvůli sledování situace.¹³⁰

6.2 Zprávy o povstání na panství Teplice

Další zprávy, které se o povstání dochovaly, pochází z panství Teplice, kde se nacházelo sídelní město Clary-Aldringenů. Tamějším panským úředníkem byl Josef Daniel Smola, který je i autorem většiny dopisů.¹³¹ Dva z nich jsou psané jistým úředníkem Janem Martinem Sollerem, o němž nemáme bohužel žádné bližší informace. Celkem se dochovalo dvanáct zpráv, z toho pět z jarní fáze a sedm z letní fáze povstání.¹³²

Průměrně má každý dopis čtyři strany. Ze strukturálního hlediska opět začíná hlavičkou s oslovením: „*Durchlächtigster Reichs Fürst. Gnädigst Höchst gebiethendester Fürst Herr Herr*“, pokračuje informacemi o nových událostech ohledně povstání, o počasí a o hospodářství. Zpráva je zakončena tradiční frází: „*Zu höchsten Hulden und Gnaden mich unterthänigst empfahlend in tiefester Unterwerfung ersterbe. Euer Durchläucht. Treu gehorsamst Joseph Dan. Smola*“.

V první zprávě ze 3. dubna se píše o klidné situaci na Teplicku, jelikož zdější poddaní nemají sklony k takovým výstřelkům, o kterých se proslýchá ze vzdálenějších krajů. Josef Daniel Smola též doufá, že 24 vojáků bude moci opustit Teplice a usadit se na svých pozicích v horách.¹³³ Z téhož dne se dochovala zpráva krajského úřadu v Litoměřicích. Ten tlumočí vrchnímu úřadu v Teplicích, že si vojáci stěžují na teplický vrchní úřad, jelikož jim nebylo dovoleno ubytovat se v zámku, přestože jiné vrchnosti

¹³⁰ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných 1775. Relace z Bynovce, dopis č. 5 z 11. října 1775.

¹³¹ V edici *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775* je Josef Daniel Smola mylně uváděn jako Jan.

¹³² SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných. Relace z Teplic, dopis č. 1 z 3. dubna 1775.

¹³³ Tamtéž, dopis č. 2 z 3. dubna 1775.

o toto zabezpečení zámku žádají, a proto je potřeba zajít soustředěné ubytování v domech u městských bran.¹³⁴

Otázce ubytování vojáků na zámku se úředník Smola věnuje i v následující zprávě ze 7. dubna, kde knížete informuje o rozkazu vojenského velitelství. Oddíl byl nakonec ubytován ve dvou kancelářích sekretariátu. Dále uvádí, že byly poddaným odebrány zbraně a munice, ale ne v takovém rozsahu, jak bylo nařízeno, jelikož nebýt toho incidentu na panství Lipová, zůstal by Litoměřický kraj bez poskvrny. Došlo též k rozšíření fámy o povstání poddaných v Chlumci (něm. Kulm). Ve skutečnosti šlo o nedorozumění, při kterém byly zastaveny dva židovské povozy s pašovaným zbožím, které doprovázel značný počet lidí.¹³⁵

Šíření poplašných zpráv se Josef Daniel Smola věnuje i v další zprávě z 10. dubna, kde zmiňuje fámu o povstání poddaných na křivoklátském panství a o obsazení hradu Bezděz. Dále uvádí, že povstání v Zákupích se účastnil nejen kdejaký zloděj, ale dokonce i někteří měšťané z České Lípy. Na Teplicku je prý situace klidná.¹³⁶

Poslední zpráva z jarní fáze povstání je poněkud úsměvná. Josef Daniel Smola v ní uvádí, že nadporučík Helanus přinesl od vojáků z hor zprávu, že jakýsi poddaný řekl, že by potřeboval pokrýt střechu svého domu, ale protože nemá ani došky, ani šindele, počká prý do podzimu a pak si střechu pokryje parukami. Zprávu zakončuje přáním, aby se vojsko mohlo co nejdříve vrátit ke svému normálnímu zaměstnání.¹³⁷

Během období mezi jednotlivými fázemi povstání nezaznamenáváme žádnou zprávu. První přichází až po téměř třech měsících, 10. července, kdy Josef Daniel Smola píše knížeti Františku Václavovi o neklidné situaci na sousedním panství Trmice (něm. Türmitz) a Chlumec, kde poddaní již nevykonávají obvyklou robotu, ale jen to, co chtějí. Sedláci z Chlumce dokonce tamějšímu vrchnímu rozbili kameny okna. O organizovaném povstání se tu však zatím mluvit nedá.¹³⁸

V další zprávě se Josef Daniel Smola vrací k předchozímu neklidu v Trmicích a Chlumci. Krajský úřad v Litoměřicích předvolal některé poddané z těchto panství,

¹³⁴ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných 1775. Relace z Teplic, volně vložená zpráva Krajského úřadu v Litoměřicích.

¹³⁵ Tamtéž, dopis č. 3 ze 7. dubna 1775. K poznámce Josefa Daniela Smoly o incidentu PETRÁŇ, J., *Nevolnické povstání 1775*, s. 185.

¹³⁶ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných 1775. Relace z Teplic, dopis č. 4 z 10. dubna 1775.

¹³⁷ Tamtéž, dopis č. 5 z 14. dubna 1775.

¹³⁸ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných 1775 Teplice, letní fáze, dopis č. 1 z 10. července 1775.

protože odmítají robotovat v předepsaném rozsahu, ale místo toho robotují podle vlastního uvážení jeden den v týdnu nebo i méně. Někteří z předvolaných sedláků byli dokonce potrestáni karabáčem.¹³⁹

Situace se nadále vyostřovala, jak je patrné z další zprávy z 24. července. Rukopis ale není shodný s rukopisem Josefa Daniela Smoly. Tuto zprávu napsal výše zmíněný Jan Martin Soller, ale bohužel nejsou žádné bližší informace ani o tomto úředníkovi, ani o důvodu, proč zprávu nepsal Josef Daniel Smola. Každopádně v dopise stojí, že sedláci stále odmítají plnit své povinnosti. Předchozí týden jel vrchní (zřejmě Josef Daniel Smola) ke krajskému hejtmanovi, který nařídil sedláky svolat a zeptat se každého z nich, zda chce do nové úpravy robotovat dosavadním způsobem. Dále knížeti sděluje, že příští úterý nebo středu přijede krajský hejtman do Teplíc.¹⁴⁰

Josef Daniel Smola obdržel 29. července zprávu od knížete Františka Josefa Kinského o neklidu, který se rozšířil až do Jablonného v Podještědí (něm. Gabeln) a Stráže pod Ralskem (něm. Wartenberg). Nyní začala vřava mezi poddanými i na panství Česká Kamenice, kde se jich před zámek, který byl obsazen 30 vojáky, shromáždilo 600. Požadovali zveřejnění domnělého patentu a hrozili, že přestanou robotovat.¹⁴¹

Dále Josef Daniel Smola uvádí, že z bynoveckého panství zatím žádná zpráva nedošla, ale dá se prý předpokládat, že i tam bude situace neklidná, neboť poddaní z Růžové (něm. Rosendorf) [součástí bynoveckého panství – pozn. aut.] udržují styky s poddanými českokamenických Kerhartic (něm. Gersdorf). Těmito událostmi byli pochopitelně znepokojeni vrchní děčínského panství, o kterém se toho v souvislosti s nepokoji prý zatím moc neví.¹⁴²

Další zprávu psal opět Jan Martin Soller. Sděluje v ní knížeti průběh žní a hovoří o nově nasazených bažantech. Jen okrajově zmiňuje nepokoje právě v souvislosti s nasazenými bažanty. Zloba je prý stále horší a horší a někteří poddaní dokonce nechtějí na svých loukách trpět vyvedené bažanty.¹⁴³

O den později píše Josef Daniel Smola knížeti zprávu o tom, že tepličtí poddaní často pod různými záminkami nevykonávají robotu a musí být napomínáni. Kdyby

¹³⁹ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných 1775 Teplice, letní fáze, dopis č. 2 z 17. července 1775.

¹⁴⁰ Tamtéž, dopis č. 3 z 24. července 1775.

¹⁴¹ Tamtéž, dopis č. 4 z 31. července 1775.

¹⁴² Tamtéž, dopis č. 4 z 31. července 1775.

¹⁴³ Tamtéž, dopis č. 5 z 6. srpna 1775.

nepřišlo nařízení o maximální tří denní robotě, bylo by se přistoupilo k povolání několika vojáků. Dále knížete informuje o tom, že minulý týden přitáhl houf sedláků až k Litoměřicím, kde se dožadoval propuštění několika poddaných z ploskovického panství, kteří byli uvězněni v litoměřické pevnosti. Bylo proti nim vysláno vojsko a houf se rozešel. V České Kamenici poddaní stále odmítají robotovat, dokud nebude provedena úprava.¹⁴⁴

Poslední zpráva Josefa Daniela Smoly pochází ze 14. srpna. Píše v ní, že se rozšířila pověst o tažení lovosických a ploskovických poddaných ke Kostomlatům, což způsobilo velké zděšení. Stejně tak se rozšířila fáma o tom, že se v Teplicích shromáždilo 700 sedláků a že vytáhli úředníka Smolu z postele. Pravda byla přitom taková, že se ke Kostomlatům odvážilo kolem třiceti vzbouřenců. Vojsko má vypátrat vůdce, který by měl být předán do Litoměřic k soudu zvláštnímu komisaři.¹⁴⁵

K těmto lokálním nepokojům na severu Čech se Josef Petráň vyjadřuje pouze velmi okrajově: „*V posledních červnových dnech se hnutí rozšířilo na další panství, takže v široké oblasti severočeské se stávkovalo, agitovalo pro tažení k vrchnostenským kancelářím a deputace vyjednávaly s úředníky o podstatnou reformu urbaniální soustavy. (...) V Litoměřickém kraji: Rumburk (srocení 28. července), Česká Kamenice (srocení 29. července), Lipová (srocení 30. července), Horní Police (srocení 30. července), Teplice, dále Horní Libchava, Benešov n. Ploučnicí, Děčín, Šluknov, (...).*“¹⁴⁶

Mám-li tyto zprávy shrnout, mohu říci, že na clary-aldringenovských panstvích nebyla situace tak neklidná jako v sousedství. Docházelo pouze k menším odporům vůči robotě, ale určitě se nedá mluvit o organizovaném povstání nebo o ozbrojených konfliktech.

¹⁴⁴ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, fond RA Clary-Aldringen, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných 1775 Teplice, letní fáze, dopis č. 6 z 7. srpna 1775.

¹⁴⁵ Tamtéž, dopis č. 7 z 14. srpna 1775.

¹⁴⁶ PETRÁŇ, J., *Nevolnické povstání 1775*, s. 209-210.

6.3 Odraz zpráv o povstání v korespondenci

O povstání se kníže František Václav Clary-Aldringen v korespondenci se svým synem Janem Nepomukem poprvé zmiňuje v dopise z 26. března. O rebelii mluví v souvislosti s plánováním své cesty do Teplic. Svému synovi sděluje, že si není jistý, kdy bude moci odcestovat do Čech kvůli nepokojům, které probíhají na mnoha místech. V zápětí však doplňuje, že na jeho panství je zatím klid.¹⁴⁷ Od tohoto dopisu se k povstání vyjadřuje prakticky v každém psaní kromě dvouměsíční prodlevy mezi jarní a letní fází povstání.

Počátkem dubna svého syna informuje, že je situace v Čechách stále velice zlá, povstání zachvátilo již šest krajů, všechno je zpusťošené. V takových chvílích je prý zapotřebí poslat do postižených míst vojáky, aby nepokoje uklidnili, obnovili poslušnost poddaných a vypátrali vůdce povstání. Ale zároveň syna uklidňuje, že zatím neslyšel o žádných nepokojích na svém panství.¹⁴⁸ V dopise z poloviny května jednou větou uvádí, že situace v Čechách je momentálně celkem klidná.¹⁴⁹ V dalším dopise prozrazuje, že by se jejich setkání mohlo uskutečnit v červenci.¹⁵⁰

Po celé dva měsíce se kníže ve svých dopisech k povstání nevrací. Naopak již plánuje svou cestu do Teplic, protože se nepokoje uklidnily a nehrozí žádné nebezpečí. Cesta byla původně naplánovaná na polovinu července, ale Jan Nepomuk své rozhodnutí neustále měnil v návaznosti na svoje cesty po západní Evropě.¹⁵¹

V dopise z 10. července kníže svému synovi píše, že jej velice rmoutí nejistota, zda se vůbec bude moci vydat s manželkou do Teplic. Jednak kvůli znovu propukajícím nevolnickým nepokojům a jednak kvůli škodám, které v Teplicích napáchala bouřka, která vše poničila.¹⁵² Během následujících osmi dnů se kníže rozhodl a v zápětí svého syna v příštím dopise informoval o svém plánu.¹⁵³ Jan Nepomuk komentuje v dopise z 10. srpna

¹⁴⁷ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími, dopis č. 7 z 26. března 1775.

¹⁴⁸ Tamtéž, dopis č. 9 z 1. dubna 1775.

¹⁴⁹ Tamtéž, dopis č. 11 z 19. dubna 1775.

¹⁵⁰ Tamtéž, dopis č. 13 ze 7. května 1775.

¹⁵¹ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka, dopisy č. 53- 74 z 28. června – 27. září 1775.

¹⁵² SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími, dopis č. 18 z 10. července 1775.

¹⁵³ Tamtéž, dopis č. 19 z 21. července 1775.

události v Teplicích slovy, že jej situace nijak nepřekvapuje, jelikož ji čekal. Naopak se podivuje tomu, kolik volnosti poddaní mají, když můžou organizovat protesty.¹⁵⁴

Cesta byla po více než týdně rozhodování naplánovaná na 7. srpna a Jan Nepomuk měl obratem poslat odpověď s vyjádřením k tomuto návrhu a s přesnou trasou, kterou se do Čech vydá.¹⁵⁵ Z dalšího dopisu se však dozvídáme, že se situace v Teplicích stále zhoršuje a tím se plán mění. Jan Nepomuk se má nejprve vydat do Vídně.¹⁵⁶ Příští dopis kníže poslal až za měsíc, a to z Ebergassingu. Píše v něm, že se stále nemůžou vydat na cestu do Teplic, kvůli dalším nepokojům. Ale zároveň doplňuje, že povstání nebylo zorganizováno jeho poddanými, a zatím prý není jisté, kdo stál v jeho čele.¹⁵⁷

Jak již víme, Jan Nepomuk zvolil cestu svého návratu přes Lucemburk, Pforzheim a Mnichov, odkud rodičům zasílal dopisy. Poslední z nich je z 27. září z Mnichova. Do Vídně to odtud bylo stále něco přes 400 kilometrů, zůstává proto nezodpovězené, proč není k dispozici žádný další dopis.

¹⁵⁴ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka, dopisy č. 63 z 10. srpna 1775.

¹⁵⁵ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, RA Clary-Aldringen, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími, dopis č. 19 z 21. července 1775.

¹⁵⁶ Tamtéž, dopis č. 20 z 29. července 1775.

¹⁵⁷ Tamtéž, dopis č. 21 z 20. srpna 1775.

7. Závěr

V závěru své práce bych chtěla podotknout, že se osobám knížete Františka Václava Clary-Aldringen a jeho syna Jana Nepomuka bohužel zatím nikdo soustavně nevěnoval. Pozornost byla zaměřena spíše na jeho dceru Marii Sidonii, manželku nejvyššího purkrabího Jana Rudolfa Chotka, a to v bakalářské a později diplomové práci Hany Mixánkové¹⁵⁸ a v monografii Iva Cermana *Chotkové*¹⁵⁹.

Tato bakalářská práce měla přiblížit postavení rodu Clary-Aldringenů nejen v rámci habsburské monarchie, nýbrž i v západoevropském prostoru prostřednictvím analýzy cest hraběte Jana Nepomuka po Rakouském Nizozemí, Spojených nizozemských provinciích, Francii a Angli. Tyto cesty podnikal v období od konce března do začátku září a navštívil během nich Londýn, Remeš, Antverpy, Haag, Amsterdam a Paříž. V dopisech nalezneme i několik žádostí směřovaných otci o zaslání finančních prostředků, jelikož cestování bylo v této době stále velice nákladnou a drahou záležitostí. Z korespondence je patrné, že byl všude vřele přivítán a že se mnoho západoevropských šlechticů kladně vyjadřovalo i o jeho otci.¹⁶⁰ Z toho můžeme usoudit, že byli Clary-Aldringenové známí i daleko za hranicemi rakouské monarchie.

Dosud nezpracovaný soubor korespondence mezi knížetem Františkem Václavem a jeho synem do jisté míry přibližuje šlechtické rodinné prostředí a cestování šlechty v druhé polovině 18. století. Zjistili jsme, že o soukromých záležitostech se toho příliš nedozvíme, ale za to nám tato korespondence posloužila jako učebnicový příklad toho, jak se v této době měnil názor na psaní osobních dopisů.¹⁶¹

Z analýzy, kterou jsem ve své bakalářské práci provedla, jsem zjistila mnoho informací o místech, ve kterých oba šlechtici pobývali, a jejichž reflexe jsem se z korespondence snažila zaznamenat. Kníže František Václav patřil k úzkému kruhu osob, které doprovázely císařský dvůr na cestách po vídeňských rezidencích. Bohužel v jeho

¹⁵⁸ MIXÁNKOVÁ, Hana. *Cestovní deník Marie Sidonie Chotkové z cest po Benátkách a Milánu (1782)*. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Pardubice. Pardubice, 2008 a MIXÁNKOVÁ, Hana. *Odras života hraběnky Marie Sidonie Chotkové a dění v jejím okolí v osobních denících*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Pardubice. Pardubice, 2011.

¹⁵⁹ CERMAN, Ivo. *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*. Praha: NLN, 2008.

¹⁶⁰ SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka, dopis č. 13 z 4. února 1775.

¹⁶¹ V kapitole 5.4 *Reflexe soukromého života v korespondenci knížete Františka Václava se svým synem* jsem uváděla vyjádření knížete k dopisům Jana Nepomuka.

dopisech nalezneme pouze několik poznámek o členech habsburské monarchie, pestřejší jsou zmínky o bálech a slavnostech, které se konaly k různým příležitostem.

Zábavy jsou též častým tématem v dopisech hraběte Jana Nepomuka. Pečlivě a důsledně zaznamenával každý bál, divadlo či soupé a velmi podrobně popisoval, jak byl kdo oblečen, zvláště jeho novomanželka Marie Kristýna de Ligne. S naprostou přesností například popsal, jak vypadaly její svatební šaty, jaký měla účes, v němž byla zasazena korunka, a i jaká byla její reakce, když od Jana Nepomuka dostala kazetu s diamantovými šperky.¹⁶² Téma bálů a slavností se prolíná prakticky všemi dopisy z cest Jana Nepomuka. Vezmeme-li v potaz, že bylo hraběti v té době 22 let, není se vcelku ani čemu divit.

Co se týče otázky povstání v mnou studované korespondenci, dospěla jsem k závěru, že se charakter dopisů neřídil zprávami o nepokojích. Většinou jim bylo věnováno nanejvýše několik řádků, což svědčí o střízlivém úsudku a nejspíše i nepřilísné vážnosti situace. Povstání probíhala spíše na sousedních panstvích, v Teplicích či Bynovci došlo pouze k několika mírným konfliktům, kdy poddaní zanedbávali své robotní povinnosti. Ovšem nikdy nedošlo k větším střetům či dokonce k tažení proti vrchnosti. O tom svědčí i fakt, že nemusela být na clary-aldringenovských panstvích povolána vojska z vůle vrchnosti, což je důležitá poznámka. Samozřejmě máme svědectví o působení vojáků na panství, k tomu však došlo z nařízení Krajského úřadu v Litoměřicích či z rozhodnutí vojenských velitelů. Přesto byla tato opatření víceméně preventivní.

Z analýzy korespondence obou šlechticů a jejich poznámek o povstání jsem nabyla dojmu, že hrabě Jan Nepomuk se k situaci stavěl poněkud rázněji než jeho otec. Je to patrné z komentáře, že se podivuje tomu, kolik volnosti poddaní mají, když mohou organizovat protesty.¹⁶³ Oproti tomu kníže František Václav byl podle mého názoru k otázce povstání na svém panství optimističtější. Své zprávy o situaci na severu Čech většinou uzavíral slovy, že v Teplicích je vše v pořádku, nebo že povstání nebylo zorganizováno jeho poddanými.¹⁶⁴

Z literatury se bohužel o povstání na clary-aldringenovských panstvích mnoho nedozvíme. Možná právě z toho důvodu, že se zde prakticky žádný velký konflikt neodehrál. Ale přesto jsem toho názoru, že by studie či monografie zabývající se

¹⁶² SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka, dopis č. 10 z 28. ledna a č. 11 z 29. ledna 1775.

¹⁶³ Tamtéž, dopisy č. 63 z 10. srpna 1775.

¹⁶⁴ Tamtéž, dopis č. 21 z 20. srpna 1775.

nevolnickým povstáním v českých zemích měly být komplexnějšího charakteru. Edice *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775* sice obsahuje veškeré zprávy a záznamy o povstání, ale samozřejmě zde nejsou uvedeny žádné souvislosti, *Nevolnické povstání 1775* Josefa Petráně se o Teplicích zmiňuje jen velice okrajově, o situaci na bynoveckém panství se zde nedozvíme vůbec nic. Jak jsem již v práci uvedla, ani mezi studii, které se věnují lokálním nepokojům, nenajdeme nic o Teplicích či Bynovci. Z tohoto důvodu považuji svoji bakalářskou práci za malý přínos historickým vědám.

8. Seznam pramenů a literatury

Seznam pramenů:

SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, fond RA Clary-Aldringenů, inv. č. 240, kart. 94, Korespondence Františka Václava s příbuznými i cizími.

SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, fond RA Clary-Aldringenů, inv. č. 243, kart. 95, Povstání poddaných – Teplice, Bynovec.

SOA Litoměřice, pracoviště Děčín, fond RA Clary-Aldringenů, inv. č. 277, kart. 149, Zápisky a dopisy z cest Jana Nepomuka.

Seznam bakalářských a diplomových prací:

BAKEŠ, Martin. *Aristokratičtí studenti na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze v letech 1650-1750*. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Pardubice. Pardubice, 2012.

KLÍMKOVÁ, Kateřina. *Císařská diplomacie na bavorském a saském dvoře v osmdesátých a devadesátých letech 17. století*. Diplomová práce. MU, 2006.

MIXÁNKOVÁ, Hana. *Cestovní deník Marie Sidonie Chotkové z cest po Benátkách a Milánu (1782)*. Bakalářská práce. Filozofická fakulta Univerzity Pardubice. Pardubice, 2008.

MIXÁNKOVÁ, Hana. *Odras života hraběnky Marie Sidonie Chotkové a dění v jejím okolí v osobních denících*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Pardubice. Pardubice, 2011.

ZELENÁ, Pavla. *Proměny francouzské společnosti očima šlechtičen z habsburské monarchie na konci 18. a na počátku 19. století*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci. Olomouc, 2010.

Seznam literatury:

ANDĚL, Rudolf, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. III. Severní Čechy*. Praha: Svoboda, 1984.

BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan P. *Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek X*. Praha: Paseka, 2001.

CERMAN, Ivo. *Empfindsame Briefe. Familienkorrespondenz der Adelligen im Ausgang des 18. Jahrhunderts*. In BŮŽEK, Václav - KRÁL, Pavel. *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2006, s. 283-301.

CERMAN, Ivo. *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha: NLN, 2008.

CERMAN, Ivo. *Od klienta k občanovi? Kritika „kabal“ a změna sociální imaginace tereziánských dvořanů*. In: *Šlechta v habsburské monarchii a císařský dvůr (1526-1740)*. České Budějovice: Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích: 2003.

CERMAN, Ivo. *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*. Praha: NLN, 2011.

CLARY-ALDRINGEN, Alfons. *Vůně vzpomínek*. Praha: Brána, 2002.

HAMANN, Brigitte. *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*. Praha: Brána, 1996.

HANULÍK, Vladan. *Návštěvnost lázní v českých zemích mezi lety 1750-1850*. In: LORMAN, Jaroslav; TINKOVÁ, Daniela (eds.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha: Casablanca, 2009, s. 118-144.

HLAVAČKA, Milan. *Karel Albrecht. Příběh druhého zimního krále*. Praha: Akropolis, 1997.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; JANÁK Jan. *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989.

HOFMANN, Gustav. *Metrologická příručka pro Čechy, Moravu a Slezsko do zavedení metrické soustavy*. Plzeň: SOA Plzeň, 1984.

IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

- JAKLOVÁ, Pavla; SMÍŠKOVÁ, Helena. *Rodinný archiv Clary-Aldringenů (1138) 1416-1948*. Děčín, 2004.
- JAEGER, Friedrich. *Enzyklopädie der Neuzeit*. Bd. 2. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2005.
- KUBEŠ, Jiří. *Fragmenty písemností z kavalírské cesty hrabat z Clary-Aldringenu z roku 1727*. In: *Theatrum historiae* 1, 2006, s. 83-110.
- KUBEŠ, Jiří. *Vyšší šlechta z českých zemí v letech 1650 - 1750. Úvod to tématu*. In: KUBEŠ, Jiří (ed.). *Vyšší šlechta v českých zemích v období baroka (1650 - 1750): Biogramy vybraných šlechticů a edice typických pramenů*. Pardubice: FHPP 3, 2007, s. 9 – 33.
- LEJSKOVÁ-MATYÁŠOVÁ, Milada. *Teplice v době klasicismu*. Teplice: KMT, 1983.
- MADĚRA, Ferdinand. *Heraldické památky regionu Teplice*. Teplice: RMT, 2001.
- MACHAČ, Josef. *Vodní katastrofa na dole Döllinger u Duchcova v roce 1879*. In: *Zprávy a studie sv. 13*, Teplice: RMT, 1978, s. 83-92.
- MAŠEK Petr. *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory po současnost I*. Praha: Argo, 2008.
- MAŤA, Petr. *Svět české aristokracie (1500-1700)*. Praha: NLN, 2004.
- MAUR, Eduard. *12.5.1743 Marie Terezie. Korunovace na usmířenou*. Praha: Havran, 2003.
- MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- MICHLOVÁ Jana. *Počátky zámecké knihovny Clary-Aldringenů v Teplicích*. In: *Zprávy a studie sv. 21*, Teplice: RMT, 1997, s. 99-106.
- OSTROVSKÁ, Sylvia. *Portréty, krajiny a země*. In: *Zprávy a studie sv. 24*, Teplice: RMT, 2002, s. 5-20.
- OSTROVSKÁ, Sylvia. *Slavné ženy v Teplicích*. Teplice: RMT, 1994.
- PEER, Přemysl. *Dějiny Teplicka do roku 1848. Přehledné dějiny Teplicka, část 2*. Teplice: OM, 1969.

- PETRÁŇ, Josef. *Nevolnické povstání 1775*. Praha: UK, 1972.
- POHL, Walter, VOCELKA, Karl. *Habsburkové. Historie jednoho evropského rodu*. Praha: Grafoprint-Neubert, 1996.
- POLIŠENSKÝ, Josef; OSTROVSKÁ, Sylvia. *Giacomo Casanova známý – neznámý*. Teplice: RMT, 1998.
- SEDLÁČEK, August. *Hrady, zámky a tvrze Království českého, 14. díl Litoměřicko a Žatecko*. Praha: Šolc a Šimáček, 1936.
- SMÍŠKOVÁ, Helena. *Šlechtické rodinné archivy jako historický pramen*. Porta Bohemica Litoměřice, Státní oblastní archiv 1, 2001, s. 105-116.
- STELLNER, František; ŽUPANIČ, Jan. *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2001.
- TAPIÉ, Victor Lucien. *Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství*. Praha: Mladá fronta, 1997.
- TARABA, Luboš. *Josef II*. Praha: Epoque, 1999.
- TOEGEL, Miroslav; PETRÁŇ, Josef; OBRŠLÍK, Jindřich. *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě v roce 1775*. Praha: Academia, 1975.
- URFUS, Valentin. *19.4.1713 Pragmatická sankce – rodný list podunajské monarchie*. Praha: Havran, 2002.
- VÁCHA, Štěpán; VESELÁ, Irena; VLNAS, Vít; VOKÁČOVÁ, Petra. *Karel VI. a Alžběta Kristýna. Česká korunovace 1723*. Praha: Paseka, 2009.
- VLČEK, Pavel. *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*. Praha: Libri, 1999.
- VOCELKA, Karl. *Österreichische Geschichte 1699-1815: Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat*. Wien: Ueberreuter, 2001.
- VOCELKA, Karl; HELLER, Lynne. *Život Habsburků. Kultura a mentalita jednoho rodu*. Praha: Plejáda, 2012.
- WEISSENSTEINER, Friedrich. *Dcery Marie Terezie*. Praha: Ikar, 1995.

WEISSENSTEINER, Friedrich. *Synové Marie Terezie*. Praha: Ikar, 2005.

WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny: Příspěvek k duchovním dějinám Čech a Moravy 1740-1848*. Praha: Jelínek, 1945.

WURZBACH, Constantin. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Bd. 2. Wien, 1857.

ZEDLER, Johann Heinrich. *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*. Bd. 6. Halle – Leipzig, 1733.